

Slovenský konzervatizmus a literatúra písaná ženami vtedy a dnes

Zborník prednášok vedeckej konferencie
21. október 2017, Lučenec

18. Šoltésovej Martin

Tento projekt finančne podporil

U. fond
na podporu
umenia

Bratislava 2017

© 2018, Živena – Spolok slovenských žien

Slovenský konzervatizmus a literatúra písaná ženami vtedy a dnes

ISBN: 978-80-972560-2-9

Recenzenti: Prof. PhDr. Dušan Katuščák, PhD.

Mgr. Ivana Taranenková, PhD.

Slovenský konzervatizmus a literatúra písaná ženami vtedy a dnes

Zborník prednášok vedeckej konferencie
21. október 2017, Lučenec
18. Šoltésovej Martin

OBSAH

Editoriál / <i>Mgr. Magdaléna Vášáryová</i>	5
Svet Boženy Slančíkovej a tvorba Timravy / <i>PhDr. Daniela Kodajová, PhD.</i>	6
Timravine polemiky a tajomstvá / <i>PhDr. Marcela Mikulová, PhD.</i>	16
Ona zažije román – ty ho napíšeš! / <i>doc. Dr. Miloš Kovačka, PhD.</i>	24
Timravine poslanstvo pre dnešné ženy / <i>Ing. Oľga Pietruchová, M.A.</i>	31
Slovenský konzervatizmus a literatúra písaná ženami vtedy a dnes / <i>PhDr. Jela Borcovanová</i> ...	36
Kreovanie ženskej čitateľskej základne a aktivity spolku Živena / <i>PhDr. Zuzana Slušná, PhD.</i> ...	42

TIMRAVA-BOŽENA SLANČÍKOVÁ * 2. X. 1867

ČLENOM ŽIVENY V ROKU 1937

Publikáciu zostavilo Ústredie Živeny, spolku slovenských žien
za finančnej podpory Fondu na podporu umenia.

EDITORIÁL

Mgr. Magdaléna Vášáryová – predsedníčka Živeny

V každej krajine i v každom národe sa čas od času narodí výnimočný talent. Na matematiku, alebo chémiu, na maliarstvo alebo literatúru. Rozdiel medzi národnými kultúrami je len v tom, ako sa dokáže presadiť a kto mu na neľahkej ceste pomôže. Môže to byť rodina, ktorá je hrdá na výnimočné schopnosti svojho potomka, alebo miestna honorácia, tí učiteľia, farári, notári, ktorí hľadali mecenášov pre talentovaných žiakov po celé stáročia. Alebo predstavení kláštorov, kam sa výnimoční uchýľovali pred neprajným svetom.

Ale kam sa máte uchýliť, keď sa narodíte do slovenskej kultúry mimo Martina alebo Oravy a ešte k tomu ako žena. Nepomôže vám ani žičlivá rodina, lebo „dievku predsa treba najmä dobre vydat“, a stará dievka nemá nárok na nič. Aké je nám to cudzie dnes, 150 rokov od narodenia výnimočnej talentovanej literátky, akou bola Božena Slančíková. Chvalabohu!

Pochopiteľnejšie je ale aj dnes to, že Božena, ktorá sa pomenovala po potôčiku Cimrava na lúke, kam rada chodievala, nezískala prichylnosť bardov slovenskej kultúry. Také „babské písanie“, a „ne-národné cítenie“ Boženky v časoch, kedy si pár ľudí uzurpovalo jedine správne slovenské postoje, vzbudzovalo podozrenie a nechúť. Ale tak dlho? Ešte aj Cíger-Hronský zo svojej vysokosti v Matici sa nechal prosiť, či by nevydal niečo z jej písáčiek, keď to už bol slúbil. Živeniarky robili, čo mohli a vypisovali povzbudivé listy do Ábelovej a vynukovali, aby ešte niečo napísala. Samozrejme, popri domácich prácach a starostlivosti o siroty a, a, a...

Dnes sa už len môžeme dohadovať, ako by sa bol rozvinul tento nezvyklý talent v trochu priaznivejšom období. Keby bola pani Timrava dostala štipendium, alebo nejaký tvorivý pobyt, alebo finančnú podporu mecenášov slovenskej kultúry. Keby sa boli modernejšie k nej správali v Matici. Hoci veď aj dnes sa literatúra na Slovensku delí na serióznu, zväčša písanú mužmi a tú, ktorú píšu ženy pre ženy. Pre ženy, ktoré ešte, našťastie, čítajú. Dokážeme dnes lepšie podporiť talent, hoci aj v žene ukrytý? Keď nie sme schopní predstaviť svetu ani jednu spisovateľku či jedného spisovateľa, hodného Nobelovej ceny?

Talenty sa predsa rodia bez ohľadu na pomery, režimy, časy, pohlavie. Tak ako Božena Slančíková, zvaná Timrava, ktorej sme venovali celý deň v meste, kde spočinula. A snažili sme sa najstť odpovede na otázky, ktoré nás dodnes trápia.

SVET BOŽENY SLANČIKOVEJ A TVORBA TIMRAVY

PhDr. Daniela Kodajová, PhD.

Historický ústav SAV, Bratislava

Timrava vzbudila pozornosť kritiky už svojimi prvými publikovanými textami. Jej spôsobu písania vyhovoval realizmus a forma ovali kratších literárnych útvarov - poviedky a novely. Zobrazovala svet slovenskej dediny, ktorý jej stačil na rozohranie mnohých línií a vzájomných prepletení spoločenských, sociálnych, psychologických ľudských drám dedinského i mestského človeka rodiacej sa modernej doby. Zvláštnu pozornosť venovala svetu dievčat a žien, pričom prekročila rámec zvyčajnej dobovej intimity. Označeniu ženská spisovateľka sa však úporne bránila. Písala a publikovala takmer polstoročie a to v dobe, ktorá bola pestrá na udalosti politického charakteru. Reflektovala zložitú dobu, avšak jej tvorba šla akoby mimo literárne prúdy a zoskupenia. Žila bokom od vydavateľských centier okolo ktorých sa grupovali autori a využívali redaktorské zázemie literárnych časopisov, ale ak chcela publikovať, musela s nimi spolupracovať. Nebola však ochotná prispôsobovať sa ani dobovej objednávke, ani diktátu vtedajších literárnych autorit a rozhodne bránila svoju autorskú autonómiu. Hoci písala od detstva a pomerne mladá začala aj publikovať, zostala v slovenskom literárnom kontexte literárnym samoukom a solitérom a túto pozíciu si bránila.

Tvorba Timravy je spätá s obdobím prelomu 19. a 20. storočia a odráža všetko, čo zažila Božena Slančíková, t. j. Rakúsko-Uhorsko obdobia dualizmu, Veľkú vojnu, vznik samostatného Československa, Druhú svetovú vojnu a dramatické zmeny aké prinášali nielen búrlivé vojnové ale aj mierové roky v podobe zmien starého sveta a presadzovania sa nových spoločenských pomerov. Hoci spisovateľka nedeklarovala ambíciu napísať dokument o prežitých udalostiach, svojim spôsobom nám zanechala obraz doby. Jej dielo sa vyznačuje vysokou mierou autobiografickosti a spätosti s jej rodným krajom. Timrava písala o živote a priestore v akom žila Božena Slančíková, ale zároveň jej dielo nie je len o Slančíkovskej rodine a dedine, má oveľa širší rozmer a hlbšiu výpovednú hodnotu. Dokázala rozlíšiť a pomenovať dobré i zlé stránky zmien, ktoré sprevádzali veľké-svetové udalosti a to aj napriek tomu, že prežila celý život v ohraničenom mikrosvete jedného regiónu- Novohradu.

O Timrave sa učíme, ale poznáme jej dielo?

Timrava dokázala majstrovským spôsobom spracovať rôzne témy a patrí k najzaujímavejším spisovateľom našej literatúry. Pre všetky naznačené odlišnosti a zvláštnosti vyvolávala jej tvorba rôzne ohlasy. Od počiatku pôsobilo provokatívne. Zora Jesenská sa o spisovateľke vyjadrila v tom duchu, že „*je najirečitejší, najčistokrvnejší realista akého sme kedy mali, realista do špiku kostí.*“ Nedala sa zapriať do služieb národných alebo morálnych potrieb, nepodliehala vplyvom a tlakom národovcov, ktorí píšuc pre potreby národa a práce pre národ tvorili samostatný druh literárnej tvorivosti už s istou tradíciou. Naproti tomu Timrava podľa jej názoru: „*pôsobila v našej literatúre tak trochu ako neveriaci Tomáš medzi dogmatikmi, tak trochu triezvy sedliak medzi rojčivými idealistami, tak trochu samopašné dievča medzi*

usadlými paniami.“¹ Literárny kritik Alexander Matuška zdôraznil, že pre jej „svojskosť“ sa o žiadnom spisovateľovi v našej literatúre nevyslovili tak protichodné mienky ako práve o Timrave, pretože sa „*ináč dávala a iné aj uzrela.*“ To iné divanie, akým sa líšila od ostatných spisovateľov, definoval v porovnaní „*Ak naše písomníctvo išlo vcelku po linke povznášania, výchovnosti, exhort, výziev a napomenutí, tu Timrava skôr rúca fikcie a demaskuje, skôr púšťa sprchu a vedie školou trpkosti. Ak naši autori v priemere radi idealizovali, ona rada podáva rapavú tvár života a skutočnosti.*“² Na túto stránku jej diela upozorňuje i súčasná literárna vedkyňa, Marcela Mikulová, ktorá sa rozboru jej diela dlhodobo venuje, zdôrazňujúc, že u Timravy šlo o vedomý a postoj, odhodlala sa „*prekročiť konvencie, nechce tvoriť programovo uvedomé prózy v prospech národa, ako to považovali za povinnosť k slovenskosti sa hlásiaci literáti*“.³ Vydala sa cestou literárnej rebélie voči konvenciám.⁴

Originálnosť výberu a spracovanie tém vzbudzoval rešpekt ale v rovnakom čase zažila aj znevažovanie umeleckej úrovne svojej produkcie. Literárny kritik Pavol Bujnák dokonca označil jej texty za „*chladné kópie a fotografie*“ prostredia a pomerov v akých spisovateľka žila a tvorila.⁵ Takéto hodnotenie sa jej bolestivo dotklo, pretože kritik vlastne spochybnil umeleckú hodnotu jej prác a posunul ich do roviny obyčajného opisu udalostí a osôb, ktorými zaľudnila svoje novely.

Reflexia jej diela nebola a nie je jednoznačná. Jej texty sa líšili od textov iných spisovateľov, jej súčasníkov. Vyhýbala sa siahodlým opisom slovenskej prírody, odevu či interiérov. Dej príbehov posúvala prostredníctvom výmeny replík, v konfliktoch, sporoch a napätí medzi postavami. Nepísala komorné príbehy s dominantnými hlavnými hrdinami, naopak, zahusťovala dej postavami v zložitých situáciách a vzťahoch a napätie medzi nimi odhaľovalo vnútorný svet jej hrdinov. Opísala ich pohnútky, motivácie, dobré i nedobré úmysly, egoizmy a kalkulácie, nekonečné malicherné susedské či rodinné a partnerské spory ale zároveň jej postavy prinášali nádej a odvahu vzoprieť sa zaužívanému spôsobu života, komunikácie a rozhodovania. Autorka nemoralizovala, alebo len výnimočne, nechávala postavy konať alebo „*myslieť nahlas*“, ale nehodnotila ich skutky či úmysly. Ďalšou výraznou črtou je skutočnosť, že Timrava nie je autorkou šťastných sladkých koncov. Napriek tomu jej dielo nie je pesimistické, má dokonca úsmevné a humorné prvky. Všetky tieto spomínané črty spôsobovali, že kritici i čitatelia mali problém zaradiť jej tvorbu, akceptovať jej spôsob videnia a zobrazovania sveta. V dôvernej priateľskej korešpondencii priznávala, že úmysel stať sa spisovateľkou u nej vychádzal z čitateľskej vášne. Zároveň konštatovala, že hoci boli prírastky knižných noviniek do rodinnej knižnice pravidelné a početné, čítala viac menej nystematicky svetových i slovenských autorov, a žiadneho spisovateľa nepokladala za svoj vzor. „*Čítala som rada všetkých. Práve som chcela inak písať ako druhí dosiaľ písali.*“⁶ Slová potvrdzujú, že vlastný výraz a spôsob písania vedome hľadala a našla už od prvých publikovaných textov.

¹ JESENSKÁ, Zora. Timrava. In KUSÝ, Ivan – JESENSKÁ, Zora – MATUŠKA, Alexander (eds.). *Timrava v kritike a spomienkach. Sborník*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1958, s.428-429.

² MATUŠKA, Alexander. Timravino miesto v našej literatúre. In. *Timrava v kritike a spomienkach*, s. 818-819.

³ MIKULOVÁ, Marcela. Timravin iniciačný text a nová cesta epiky. In *Slovenská literatúra*, 61, 2014, č. 6, s. 484.

⁴ MIKULOVÁ, Marcela. Timravine literárne rebélie. In *Studia Academica Slovaca*, 46, Bratislava: Filozofická fakulta UK v Bratislave, 2017, s. 293-306.

⁵ BUJNÁK, Pavol. Kultúrny život. In *Národné noviny*, 51, 1920, č. 201, s. 3.

⁶ PETRUS, Pavol (ed.). *Listy Boženy Slančíkovej Timravy*. Prešov: Filozofická fakulta UP JŠ, 1994, s. 86

Timrava nie je neznáma autorka, treba však zdôrazniť, že objavovanie jej diela stále trvá v podstate od jej literárneho debutu v 90. rokoch 19. storočia, viac ako sto rokov. V súčasnosti sa s jej tvorbou zoznámia väčšina populácie v škole, pretože výber z jej diela sa stal súčasťou vzdelávania. Lenže stáva sa tak vo vekovej kategórii, kedy mladý čitateľ nedokáže doceniť práve jej inakosť, neprikrášľovanie, neidealizovanie, prekvapujúco otvorené odhaľovanie vnútorného sveta ženských i mužských postáv. Ako spisovateľku ju zaujímali dramatické situácie, nie šťastné chvíľky. Tie sú zvyčajne prítomné len ako vzdialená spomienka. Má dar odhaľovať skrývané chyby, nepriateľstvá, tajomstvá. Neprikrášľuje medziludské vzťahy. Jej hrdinovia si nerobia vždy dobre, nie sú vždy priateľskí a pravdovravní, čestní a spravodliví. Často sú v zajatí zlých vlastností a náruživostí, ako závišť, pomsta, nevera, zrada. A často si ubližujú práve najbližší ľudia. Jej postavy si uvedomujú, že nemôžu prekročiť svoj tieň, zmeniť údel, i keď sa o to pokúšajú. Respektíve je to Timrava, ktorá ich nechá pokúšať sa o zmeny, ale už samotné názvy jej noviel ukazujú, že to bolo márne úsilie: *Márnosť, všetko, Veľké šťastie, Skúsenosť, Všetko za národ, Bez hrdosti* a iné. Najvýraznejším príkladom chodenia v kruhu sú postavy z jej *Ľapákovcov*. Napriek chýbajúcim happy-edom boli jej texty čitateľsky atraktívne. Zrelého čitateľa udivuje úžasná pestrosť charakterov, ktoré Timrava rozohrala na ploche pomerne krátkych literárnych útvarov.

Drsná či trpká originalita výpovedí o svete a sebe samej sa odvodzuje od jej vlastnej životnej skúsenosti, skúsenosti ženy žijúcej v zastrčenej dedine, s osudom starej dievky, ktorá bola nešťastná a nespokojná. Na takýto prístup k jej dielu a ešte výraznejšie k jej osobnosti nasmeroval čitateľov životopis, ktorý napísala v roku 1922 a bol niekoľkokrát publikovaný, pri rôznych životných jubileách a vydaniach jej diela.

„Ani neviem, čo by som o sebe napísala...“

Stručný životopis napísala spisovateľka na vyžiadanie Štefana Krčméryho, zostavovateľa vydania jej zbraných spisov. Tvorí ho iba pár viet a aj tie písala ťažko a prekvapujúco kostrbato, akoby ich písalo dieťa. A pritom v tom čase mala päťdesiat päť rokov, bola uznávanou spisovateľkou, ktorej sa chystali vydať zbrané spisy!

„Neviem, nijak neviem, čo o sebe napísať. Môj život plynul celkom proste, bez zvláštnych udalostí, tak, že ani neviem, čo by som o sebe v ňom napísala. Také sú osudy ľudí, bývajúcich v odľahlých dedinách.“

Narodila som sa v Polichne, v malej dedinke, 2. októbra 1867. Môj otec bol tam farárom. Bolo nás viac detí. Otec vyučoval dcéry sám, lebo malý dôchodok nestačil, aby ich dal na štúdiá. Iba na dovŕšenie výchovy dali nás po jednom roku do mestských škôl. Mňa do Banskej Bystrice na dievčenskú školu.

Písať som začala asi 23 ročná. Skôr zo žartu a pre zábavu. Krátila som si tak jednotvárny čas v Polichne. Raz – tiež zo zábavy a zo zvedavosti – poslala som jednu svoju prácu peštianskym Slovenským novinám, ktoré ju uverejnili. Poslal som ta ešte niekoľko prác.

Pozdejšie dozvedeli sa o mne i druhí, i vtedajší redaktor Slovenských pohľadov Jozef Škultéty a na jeho nabádanie písala som už do Slovenských Pohľadov – a potom aj inde.

Za pseudonym vzala som si názov jednej studne v polichnianskom chotári, ktorá bola vo veľkej úcte, pretože z nej nikdy nechýbela voda.

Po otcovej smrti presťahovali sme sa i s matkou k bratovi, farárovi v susednej Ábelovej. Tu sme zažili vojnu, prevrat i boľševikov. Matka mi už tiež umrela a ja tu žijem ako penzionovaná opatrovkyňa detí.⁷

Horko-ťažko skoncipované vety podpísala ako Timrava. V texte nepadlo ani raz jej občianske meno či meno otca alebo brata u ktorého prežila druhú polovicu svojho života. Čo však, na rozdiel od zvyčajného postupu prezradila, bol význam osvojeného pseudonymu. Mnohí autori si volili pseudonym ako istý spôsob anonymity, ukrytia sa za iné meno. I v tomto bola Timrava originálna. Voľba pseudonymu, pod ktorým Božena Slančíková publikovala, nebola u nej len momentálnym rozhodnutím. Zdôrazňovala tvrdú výslovnosť slabiky „ti“ v mene Timrava, lebo tak sa vyslovovala u nich doma. Hnevala ju, ak niekto mäkkčil jej umelecké meno. Studnička Timrava bola zdrojom čistej pramenitej vody. V Polichne totiž až do výstavby vodovodu v medzivojnovom období nebola studňa a po vodu museli chodiť za dedinu k prameňom. Voda Timravy – prameňa a studničky – napájala i susednú dedinu Ábelovú, čiže obe dediny, v ktorých žila prakticky celý život. Bola to teda vzácna voda. Čistenie studničiek na jar sprevádzala slávnosť, ktorej sa obradne zúčastňovali obyvatelia oboch dedín. Malá Boženka milovala tieto dedinské slávnosti. Pseudonym Timrava teda nebolo meno, za ktorým sa skrývala, naopak, bolo jej výstavným štítom. Vyjadrovalo spätosť s krajom jej života a so všetkým, čo jej bolo blízke a známe.

Postoj k vlastnej nedôležitosti opakovane predvádzala nielen na verejnosti ale aj v súkromnej korešpondencii. V roku 1927, pri príležitosti prípravy osláv šesťdesiatin, ju ako významnú slovenskú ženskú spisovateľku oslovila v mene Živeny Elena Maróthy Šoltéssová a žiadala informácie, ktoré sa mali stať súčasťou slávnostne predneseného curriculum vitae. Živeniaky boli povestné organizovaním decentných osláv a spomienkových podujatí na osobnosti slovenských dejín a kultúry už za monarchie a po roku 1918 pokračovali v tejto tradícii. Hoci malo ísť o pomerne uzavretú spoločnosť ženského spolku, ktorý Timrave publikoval príspevky na stránkach svojich vydaní a finančne podporil v ťažkom povojnovom roku, Timrava sa aj v tomto prípade zdráhala napísať o sebe a vyhovárala sa na vlastnú nedôležitosť. *„Neviem nič o sebe zvláštneho napísať. Žiadne nápadné udalosti sa nestali v mojom živote. Prešiel tak dáko jednotvárne, že sa mi vše zdá, akoby som ani nebola žila. Preto ma darmo examinuješ [t. j. „vypočúvaš“, poznámka red.]. Najsilnejšie dojmy vyvolávala u mňa smrť mojich, ako je to iste u každého. A naveky a vždy na myslí mám osud slov. národa. Ale že Timrava narodila sa 2. okt. 1867 nepokladám za zvláštnu vec a ju samu za zvláštnu tiež nepokladám.“⁸*

Timrava zanechala niekoľko výpovedí o sebe ako o ničím nezaujímavej osobe, čím práve ona sama fixovala predstavu o sebe ako o utiahnutej, nesmelej, strániacej sa kontaktu s cudzími a na verejnosti. Viacerí redaktori, ktorí s ňou spolupracovali pri edičných úpravách textov, však postrehli, že v cudzom prostredí bola síce utiahnutá, „*málovravná do nekonečnosti, disciplinovaná a úzkostlivo sa pridržala naučeného bontónu*“, ale „*medzi svojimi bola rozihraná, samopašná a neraz samovolná*“.⁹

⁷ *Listy Boženy Slančíkovej Timravy*, s. 53. Originál – Vlastný životopis, príloha k listu Štefanovi Krčmérymu, zo dňa 12. 6. 1922 je uložený v Literárnom archíve Slovenskej národnej knižnice (LA SNK), v Martine, sign. A 1383.

⁸ *Listy Boženy Slančíkovej Timravy*, c. d., s. 62.

Obraz utiahnutej starej dievky zo zapadnutej dediny výrazne nabúrila Zora Jesenská. Ako zástupkyňa Živeny a o viac ako generáciu mladšia, sa so spisovateľkou spoznala a zblížila pri príležitosti príprav oslavy jej sedemdesiatky v roku 1937. Vtedy sa osobne stretli, vymenili si pár listov a Jesenská napísala do *Živeny* zaujímavý článok s názvom *Prečo ju máme rady*. Okrem umeleckej hodnoty, hĺbky a ostrosti, úsečnosti a presnosti, jazyka jej postáv a neomylnne vyberaným slovám zdôraznila v ňom odvahu Timravy „*byť nevzorná*“ a práve tým sa jej stala vzorom. Dôvody, prečo dielo Timravy oslovuje podstatne mladšie čitateľky zhrnula do niekoľkých slov: „*V Timrave je čosi moderného, viac, čosi večne mladého*“, je to jej humor, rebelantský duch a skutočnosť, „*že ju nikdy nepristihnete v póze mravokárcu*.“⁹

Timrava nerada poskytovala rozhovory a ešte neradšej o sebe čítala, ale článok v *Živene* sa jej natoľko páčil, že Jesenskej napísala list. Už úvodné riadky boli „timravovské“. Písala o sebe v tretej osobe a zdôraznila, že neodpovedá z povinnosti, ale preto, že mala chuť k tomu. Prízvukovala, že z článku sa „*Timrava sa dozvedela všeličo o sebe o čom nevedela*“. V závere listu prešla do prvej osoby a „timravovsky“ zakončila konštatovaním: „*lenže sotva sa už polepším – pozde je!*“¹¹

Na rozdiel od článku Zory Jesenskej, ktorý Timravu tak pobavil, citovaný životopis napísaný samotnou spisovateľkou v roku 1922, síce obsahuje najzákladnejšie informácie, ale jeho výsledná podoba prezrádza snahu napísať o sebe čo najmenej a zobrazit' sa ako osoba nedôležitá a nezaujímavá. Lenže takou nebola ani Božena Slančíková ako dcéra dedinského farára ani Timrava ako spisovateľka. Od konca 90. rokov ju redaktori časopisov „uhňali“ a žiadali aby im zaslala nové príspevky. Bola hodnotená ako zaujímavý zjav slovenskej literatúry, ako originálna autorka. Reflexia diel neprinášala iba chválu. Strela sa i s kritickými výhradami. Ale kritika je neoddeliteľnou súčasťou literárneho života, mal by s ňou počítať každý publikujúci autor. Z tohto pohľadu sa zdá reakcia Timravy nielen precitlivená ale aj kontraproduktívna. Sama svoju tvorbu znevažovala ako aktivitu, ktorú si začala len tak akoby zo žartu či dlhej chvíle, potom len tak zo zábavy a zvedavosti odoslala texty na publikovanie. Jej bolestné vyrovnávanie sa s kritikou však prezrádza, že to nebolo len tak, zo žartu či zvedavosti, ale že jej na písaní záležalo, bolo dôležitou súčasťou jej sebarealizácie. Iným argumentom v prospech tvrdenia, že písanie brala vážne a záležalo jej na výslednom produkte, je jej správanie sa k rukopisom.

„Tak mňa týra môj talent“

Spisovateľka nenapísala životopisné dielo, spomienky na detstvo, mladosť či inú etapu svojho života. Jej texty však vykazujú vysoký stupeň autobiografickosti. Významným zdrojom informácií o jej súkromí je pomerne bohatá korešpondencia. V korešpondencii sa zdôverila ako ťažko písala, každý text sa rodil dlho, menila ho, prerábala a opravovala. K vlastnej tvorbe potrebovala podporu rodiny. Jej príbuzní o jej tvorbe i mučení pri písaní vedeli, preto je zvláštne, že si nenárokovala na vlastný pracovný kútik, v ktorom by mohla nerušene a sústredene písať a archivovať svoje staršie texty a vydané novely.

⁹ MRÁZ, Andrej. Aká bola pri osobnom styku a v korešpondencii. In *Timrava v kritike a spomienkach*. s. 113.

¹⁰ JESENSKÁ, Zora. Timrava. In *Živena*, 27, 1937, s. 241. Tu citované podľa publikácie: HOLLÝ, Karol. „*S vareškou odjakživa nesympatizuje a sekerou sa rada zapodievala*“ – Božena Slančíková Timrava v zrkadle dobovej korešpondencie a publicistiky. Mesto Lučenec – Živena, spolok slovenských žien, o.z., 2017, s. 16.

¹¹ Tamže, s. 16-17.

Okrem rodiny potrebovala posmeľovanie ľudí, ktorých považovala za priateľov. K takým patrila predovšetkým Elena Maróthy Šoltéssová, ktorá v roku 1920 bránila právo Timravy ako „...rodenej umelkyne vo vlastnom spôsobe písania, od ktorého nemôže odstúpiť i keby chcela...“ na stránkach *Národných novín*.¹² V ich vzájomných listov dovolila Šoltésovej nahliadnuť do svojej tvorivej dielne. Z listov sa dozvieme i to, že časť pôvodných rukopisov sama roztrhala a spálila, časť sa proste stratila, a časť starších prác skutočne zhorela pri požiari prenajatého domu v Ábelovej v roku 1909. Rukopisy na ktorých pracovala sa nachádzali v stave, ktorý by sme mohli najvýstižnejšie označiť slovom nedbalý. Neukladala hárky popísaných papierov do fascikla, nepísala do písanky, ale na rôzne papiere, často už použité a sama tento spôsob skladania častí budúceho textu pomenovala čarbaním. Mala ambíciu byť autorkou ktorá publikuje v *Slovenských pohľadoch*, čiže v najvýznamnejšom slovenskom literárnom časopise predprevratového obdobia, ale ich redaktorovi Jozefovi Škultétymu na prosbu o zaslanie nových príspevkov opísala stav v akom sa rukopis nachádzal slovami: „*práce síce mám načarbané, ale naprávať, spisovať je veľká robota a omrzlá.*“¹³

S každým textom pracovala na etapy, vylepšovala, škrkala, opravovala chyby, až celkom dodriapala papier a práca sa jej celkom sprotivila. „*Tak mňa týra môj talent!*“¹⁴ komentovala proces tvorby. Okrem čarbania po papieroch bol ďalším problémom Timravinho spôsobu písania jej škandalózný pravopis, ako sa sama vyjadrila. Pravopis sa dal vysvetliť nedostatkom školskej prípravy a vplyvom jazykovo zmiešaného prostredia. Okrem toho žartovala na svoju adresu i o tom, že písať vie iba v zime. „*Inokedy môj „talent“ ujde kto zná kde a ruka nechce chytiť pero.*“¹⁵ Napriek opísanému pracovnému postupu, pravopisným chybám, sporadickému a oneskorenému zasielaniu dokončených príspevkov, všetci editori postrehli jej talent a znášali jej autorské vrtochy. Zrejme aj ona sama cítila, že vonkajšie prejavy jej tvorivého procesu sa javia ako chaotické kroky. K svojmu spôsobu písania sa vyjadrila nasledovne: „*Nuž ale ja sa už nenaučím inak písať – je k tomu už pozde – ani nechcem. Pôjdem len svojou cestou ďalej, ak budem mať k tomu ešte vôľu.*“¹⁶

„U Slančíkovcov bola dopriata deťom úplná voľnosť“ - svet rodiny

V prípade rodiny Pavla Slančíka, evanjelického farára v Polichne, neplatilo, že deti viedol v prítomnosti. Bol svojim deťom zároveň aj učiteľom. Z desiatich detí sa dospelosti dožilo šesť, štyri dcéry a dvaja synovia, ktorý obaja kráčali v otcových šľapajach a stali sa evanjelickými farármi. Božena spolu s Bohuslavom- bratom dvojčatom sa narodila v roku 1867. S bratom, mala veľmi blízky vzťah. Po otcovej smrti v roku 1909 sa spolu s matkou presťahovala do susednej dediny Ábelovej a žila v jeho rodine. V rodine panovala skôr veselosť ako prítomnosť, rodičia podporovali záujmy detí, najmä ich literárne prejavy. V dospelosti sa okrem Boženy stala spisovateľkou aj jej sestra Irena, Laciaková. Písanie bolo spoločnou záľubou dievčat. V detstve „vydávali“ rukopisný literárny časopis-občasník *Halúzka* zostavený z ich literárnych dielok.

V duchu dobovej predstavy o využití, resp. praktickom nevyužití vzdelania dievčat a žien sa u Slančíkovcov postupovalo pri výbere štúdiu. Chlapci vyštudovali teológiu a stali sa

¹² Citované podľa publikácie *Timrava v kritike a spomienkach*. s. 332.

¹³ Tamže, s. 328.

¹⁴ Tamže, s. 31.

¹⁵ Tamže, s. 30.

¹⁶ *Listy Boženy Slančíkovej Timravy*, s. 43.

evanjelickými farármi. Dievčatá absolvovali základné školy, čo nestačilo pri hľadaní pracovného zamestnania. a potom boli –predstavené spoločnosti a očakávalo sa ich úspešné ukončenie dievčatstva vstupom do manželstva. Ak sa tak nestalo, ako v prípade Boženy Slančíkovej, ocitla sa mladá žena v pozícii nevydatej ženy, teda neúspešnej na sobášnom trhu. Skupina nevydatých žien - starých dievok predstavovala zložitý spoločenský problém, pretože boli potenciálne ohrozenou sociálnou skupinou. Po smrti rodičov zostali bez zabezpečenia, odkázané na solidaritu rodiny. Dobová spoločnosť Starodievoctvo odsudzovala ako charakterový kaz a v literatúre sa dočkalo mnohých spracovaní. Timrava dokázala využívať túto tému. „Nevydaté ženy sa u nej stali nielen pozoruhodnými hrdinkami jej najvýznamnejších noviel, ale aj mediátorom dramatických situácií a životných skúseností autorky.“¹⁷

Zo spomienok rodinných príslušníkov a blízkych známych vieme, že „u Slančíkovcov bola dopriata deťom úplná voľnosť“, že viedli bohatý a veselý spoločenský život s večerami tančov a recitácií a že Božena bola nielen účastníčka ale aj organizátorka veselých domácich spoločností s hudbou a spevmi. Zbierala novohradské piesne a sama ich rada interpretovala. Bola „dobrá ľahká tanečnica“,¹⁸ a pozorná hostiteľka. Nerada varila, ktorá vypekala podľa knihy receptov, čo si sama zostavovala. Bola i maškrtná hostka, pila veľa čiernej kávy,, v lete hrávala volejbal a po celý rok bola vášnivá kartárka. Kartovala pravidelne a ovládala niekoľko kartových hier. Hrávala o drobné mince, ktoré si ukladala do plechovej škatuľky, pomenovanej „fond“. Rada vyhrávala, ale zároveň dovtedy rozdávala karty, kým prítomní spoluhráči nedostali šancu vyhrať svoje drobné späť. Sama o tom napísala – „kartúvame každý večer, chodíme sa römizovať.“¹⁹ Spoločnosť pri kartovej hre živo debatovala. Medzi svojimi bola Božena dobrá spoločníčka, plná vtipu a humoru.²⁰

Dôvernosti z jej súkromného života prezradili jej najbližší a zverejnili o Timrave, ktorá si strážila súkromie pred svetom, aká bola Božena veselý a úprimný človek, so slabosťami a náchylnosťami urobiť si život krajší pomocou drobných radostí. Z domácich činností uprednostňovala prácu v záhrade a bola zručnou rodinnou krajčírkou. Až do neskorej mladosti nosila biele šaty vlastnej výroby. Odložila ich až po štyridsiatke, keď jej zomrel otec. Bielu farbu vystriedala čierna, kontrast, ktorý harmonizuje s jej povahou. Kontakt so svetom udržiavala najprv prostredníctvom literatúry, ktorú jej znášali a zasielali všetci blízki, a neskôr vďaka rádiu, počúvanie a komentovanie ktorého bolo jej ďalšou „závislosťou.“ K drobným radostiam patrili aj jej domáci maznáčikovia. Viac ako dvadsať rokov chovala hus, ktorá ju sprevádzala pri motkaní sa okolo domu. Vždy žila so psíkom, ktorý s ňou spával v izbe. Najprv mala Omrvinku a posledné roky bola jej spoločníčkou čierna Ňulka, čo je poslovenčené maďarské slovo zajačik. So svojimi zvieratkami sa rozprávala ako s partnermi. Je to taký milý spôsob čudáctva, ale zároveň napovedá, že vyhľadávanie samoty a utiahnutosť neboli najvýraznejšie vlastnosti spisovateľky. Tak sa prezentovala pred verejnosťou. Samotu nevyhľadávala, len ju akceptovala. Nahromadenú nehu a nevyužitú starostlivosť o vlastné dieťa či manžela, sústredovala na početné netere a synovcov a na svoje zvieratká.

¹⁷ MIKULOVÁ, Marcela. Paradoxy realizmu. „Neklasický“ klasici slovenskej prózy. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV, 2010, s. 59.

¹⁸ KRČMÉRY, Olga. Prostredie detstva a vývinu Boženy Slančíkovej Timravy. In *Timrava v kritike a spomienkach*, s. 43, 39, 41.

¹⁹ Listy Boženy Slančíkovej Timravy, s. 83.

²⁰ SAKTOR, Viliam. Ábelová, Ábelová... In *Timrava v kritike a spomienkach*, s. 135.

Po jej smrti bola otvorená i trinásť komnata utajovaného, i keď z príbehov jej literárnych mladých žien, tušeného ľúbostného príbehu. Vášnivo sa zaľúbila do učiteľa v susednej dedine. „Každý vedel, ba aj ona sama, že z toho nebude nič, veď on bol oveľa mladší ako teta a potom aj jeho povaha nevyhovovala.“²¹ Písala mu ľúbostné básne, ale známosť nevyústila do manželstva. Z vydaného súboru spomienok sa dozvedáme nielen to, že sa inak správala medzi svojimi a inak na verejnosti, ale i to, že pred priateľmi a v domácom kruhu „o svojej literárnej činnosti a o postavách svojich diel nechcela nikdy hovoriť.“²² Zodpovedať na otázku, prečo tak striktno oddeľovala život od diela, prečo sa snažila utajiť jedno pred druhým, má dočinenia s jej komplikovanou letorou. Nakoniec vždy opisovala to, čo videla, jej literárne postavy mali predlohu v ľuďoch, ktorých poznala, prečo by sa teda nepremietala do postáv aj ona sama, v celej svojej zložitosti a protirečivosti.

Základy ženského hnutia sa u nás rozvíjali paralelne s národnou prácou. Ženské témy v literatúre a budovanie ženskej literatúry patrilo k jednému z cieľov národného hnutia, pretože národne uvedomelé ženy predstavovali pre nacionalizmus obrovský potenciál. Dlhé roky sa národovci usilovali rozbehnúť činnosť ženského spolku. Jednou z foriem prípravy žien na zvládnutie úloh, ktoré sa od nich očakávalo v rámci národného hnutia predstavovala literatúra pre ženy a neskôr aj písaná ženami-spisovateľkami. Aj v našich podmienkach deklarovali predstavitelia národnej komunity vôľu podporovať rozvoj ženskej literatúry, ak bude zodpovedať programu národného hnutia. K akceptovaniu ženských literárnych ambícií výrazne prispievala angažovanosť autoriek v národnom hnutí. Väčšina slovenských spisovateliek deklarovala svoje národné čítanie a istú ľahostajnosť alebo priamo odmietanie feministických výziev. Tvorila literatúru, ktorá konvenovala národnému ideálu angažovanej ženy, národovkyne. Ale to nebol prípad Timravy.

Z pohľadu utvárania vzájomných kontaktov predstavovali ženské spisovateľky skupinu, v rámci ktorej si dopisovali, recenzovali knihy, organizovali spoločenské podujatia. Zrodil sa dokonca plán vytvoriť sesterstvo ženských spisovateliek a žien národne sa angažujúcich. Sesterstvo, ako krúžok spisovateliek by podľa prvotnej predstavy, spoločnými silami budovalo sieť autoriek, vydavateľstiev, kníhkupectiev, časopisov, prekladov svetovej ženskej literatúry, prednášok o ženskom hnutí, pod vplyvom ktorých by sa toto nepočítané spoločenstvo-sesterstvo slovenských spisovateliek vyvinulo v ženskú literatúru.²³ Komunita slovenských ženských spisovateliek sa postupne začala vnímať ako „sesterstvo“, navzájom sa spriatelili a pomáhali si. Šoltésová v tomto sesterstve vystupovala aj akoby tütorka pri presadzovaní Timravíných textov na publikovanie.

Projekt sesterstva sa však nepodarilo realizovať. Ale i keby vznikla nejaká štruktúra, ktorá by pripomínala organizovanú skupinu sesterstva, akéhosi bližšie nešpecifikovaného ženského bratstva, resp. sesterstva po vzore mužských bratstiev, účasť Timravy by bola problematická. Vyplývalo to nielen z miesta jej bydliska, ale i z jej mentálnej výbavy. Hoci predstavovala

²¹ PETRIVALDSKÁ, Zlata. Spomienky na moju tetu. In *Timrava v kritike a spomienkach*, s. 225.

²² Tamže, s. 236.

²³ KODAJOVÁ, Daniela. Ženy v tieni mužov: spisovateľky, redaktorky a prekladateľky. In DUDEKOVÁ, Gabriela a kol. *Na ceste k modernej žene. Kapitoly z dejín rodových vzťahov na Slovensku*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV, 2011, s. 571.

jednu z najvýraznejších ženských spisovateliek, ona sama sa ohradila proti svojmu zaradovaniu ako ženskej spisovateľky. Nebola človek spolkového života, vystupujúci na verejnosti. Jej spolupráca so Živenou bola sporadická, iniciatíva vychádzala od predsedníčky Živeny Eleny Maróthy Šoltésovej.

Redaktori časopisov s literárnymi rubrikami zaregistrovali tvorbu Timravy i jej zmocnenie sa témy žien, dievčat, ženských túžob a stratégií, ktoré Timrava predostrela iným spôsobom ako ostatné slovenské ženské spisovateľky jej doby, ale docenenie prínosu Timravy pre etablovanie ženských tém v slovenských podmienkach urobila literárne veda až oveľa neskôr. Alexander Matuška demonštroval na jej diele, v čom je „inakosť ženského písania“, a zdôraznil, že to bola práve ona, kto prezradil na ženy veci tajné, ženské, dovtedy skrývané cenzúrou studu, puritánsťva, meštiackej morálky. Bola odvážna, prekračovala hranice intimity, skrytých túžob a dievčenských snov, ktoré iné autorky len hmlisto naznačovali. Vzťahy jej postáv boli vášnivé, dokonca ženy v nich preberali iniciatívu, čo sa v dobovom ponímaní správania dievčat a žien vnímalo ako nevhodné alebo dokonca amorálne. Jej ženské postavy tiež túžili po manželoch, ale nečakali pasívne, neidealizovali si život v manželstve a nebrali poslušnú oddanosť a podriadenie sa manželovým rozhodnutiam za svoju svätú povinnosť. Ona skončila s idylickým chápaním lásky, spoločenských rozporov a vzťahov medzi mužom a ženou. Ona stiahla mužov z piedestálu a povedala o ženách veci ako žiadna druhá a nikto iný u nás.²⁴

V témach, ktoré bytostne súviseli so ženami bola Timrava novátorkou a predovšetkým dôslednou realistkou, ktorá odromantizovala svet dievčat a žien ale i mužov.

Vôľa písať Timravu neopúšťala i keď sa s každým textom natrápila. V jej prípade však nešlo len o sebarealizáciu, ale i o možnosť získať drobné honoráre. V rodine otca a neskôr brata mala vytvorený domov a zaopatrenie, ale zároveň to predstavovalo aj finančnú závislosť na rodine. Ako finančne nezaopatrená osoba, a manželstvom nezaštitená osoba, nemala iné príležitosti zabezpečenia si „vreckového“. Honoráre vylepšovali rodinný rozpočet a umožňovali spisovateľke nákup látok a materiálu na šitie, čomu sa pomerne často venovala.

Poznáme tri jej pokusy, kedy uvažovala o možnosti zamestnať sa. Mala absolvovaný iba základný stupeň vzdelania, bez akejkoľvek odbornej prípravy. Išlo o uvažovanie o mieste kustódky v múzeu, práci na pošte alebo práci opatrovateľky detí predškolského veku. Prvé dve možnosti, nedotiahla do konca a nakoniec miesto neprijala.

Vďaka kontaktu s Elenou Maróthy Šoltésovou a publikovaniu v Živene sa dostávala bližšie k aktivitám žien-národovkýň. Do tohto obdobia spadá aj jej neúspešný pokus získať miesto kustódky národného múzea v Martine. Ten však nevyplynul z náhleho národného prebudenia, ktoré po prevrate mnohí prejavili alebo predstierali, ale bol súčasťou jej existenčných problémov. Ako osoba, ktorá dovtedy nepracovala na riadnom pracovnom mieste, mohla získať nárok na vyplácanie penzie až po odpracovaní určitého počtu rokov. Preto si prsto musela nájsť zamestnanie. Nakoniec nastúpila na miesto opatrovateľky detí v Ábelovej. „*Degradovala som zo spisovateľky na opatrovkyňu*“²⁵ poznamenala s iróniou jej vlastnou.

²⁴ MATUŠKA, Alexander. Timrava. In Vavríny nevädnuce. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1953, s. 138.

Dielo Timravy je nápadité, novátorské, uznávané kritikou. Život Boženy Slančíkovej sa zdá byť nenápadný, obyčajný, nezaujímavý, ako sa sama vyjadrila. Hoci sa to javí ako paradox, život a dielo sú v jej prípade akoby nezlučiteľné a zároveň sú od seba neoddeliteľné. Nahliadnuť a spoznať svet Boženy Slančíkovej, rozpoznať rodinné siete a väzby rodín vzdelancov roztrúsených po dedinách, v jej prípade navyše v národnostne zmiešanom prostredí, kde síce reprezentovali miestnu elitu, ale nemohli a nežili izolovane od prostredia obyčajných ľudí, je dôležité, pretože práve v týchto podmienkach sa rodilo dielo spisovateľky Timravy. Tu sa rodili jej témy, postavy, zápletky, tu sa formoval spôsob jej písania. Zaznamenala kolorit rozhodujúcich dobových politických udalostí. Najmä vojnu, počas ktorej dôsledky „veľkej politiky“ doľahli na každú rodinu. Literárne texty spisovateľky ukazujú ako fungovali rodinné väzby, dedinská komunita, ako si vrstva vzdelancov žijúca mimo veľkých centier utvárala vlastné kultúrne a spoločenské ostrovčeky, lokálne ale životaschopné a pomerne akčné pri organizovaní výmeny kníh, sobášnej stratégie, podpore nadaných mladých ľudí z regiónu alebo širšej národnej komunity. Ukazujú rodinný život i život dediny ako kolektívneho strážcu spoločensky požadovaných noriem, ale zároveň i to, ako je tento svet tolerantný či intolerantný k odchýlkam od dobových noriem. O pozadí života tejto miestnej komunity vypovedajú Timravine umelecké texty explicitnejšie ako dobové štatistiky či úradné dokumenty. To sú dôvody, prečo dielo spisovateľky Timravy priťahuje pozornosť i provokuje čitateľov i bádateľov.

* Text vznikol v rámci projektu podporovaného Agentúrou na podporu vedy a výskumu APVV-15-0349 *Individuum a spoločnosť – ich vzájomná reflexia v historickom procese*, na ktorom autorka participuje v Historickom ústave SAV.

²⁵ Listy Boženy Slančíkovej Timravy, s. 44.

TIMRAVINE POLEMIKY A TAJOMSTVÁ

PhDr. Marcela Mikulová, PhD.
Ústav slovenskej literatúry SAV

Keď sa autobiografickej hrdinky Viery z novely *Všetko za národ* (1926) jej priateľka Želka pýta, aké má túžby, na prvom mieste uvedie: „*Byť ľúbenou!*“ A keď ju Želka doplní: „*A vydať sa?*“, Viera odporuje: „*Nie, vydať, to je všedné, to každá spraví. Ja chcem iné, rozdielne od druhých a byť rozdielna ... či vykonať čosi rozdielneho ...*“. Je pravda, že – ako dodáva rozprávačka – „*Viera sama nevie, čo chce*“, no jedno vie iste: „*Chce ľubiť, ľubiť šialene, mrieť a umrieť od lásky.*“¹

Takto charakterizuje päťdesiatosemročná Timrava svoju autobiografickú hrdinku a kto pozná autorkinu tvorbu, tuší, že tieto exaltované predstavy nemajú ďaleko od skutočných túžob mladej Boženy Slančíkovej. „*Kde niet lásky, tam nemôže byť nič dobrého*“ – toto konštatovanie Georgy z novely *Velké štěstie* (1906) bolo zrejme aj životným presvedčením Boženy Slančíkovej Timravy. Iste nie je náhoda, že keď sa dnes začítame do Timravíných poviedok alebo noviel, až prekvapujúco naliehavo nás oslovia práve tie, ktoré zobrazujú lásku v niektorých z jej mnohých podôb. Táto téma svojou univerzálnosťou by mohla sama osebe zabezpečovať textom istú nadčasovosť, no je to predovšetkým originálny a neopakovateľný spôsob jej stvárnenia, ktorý Timrave zabezpečuje privilégium patriť medzi našu „živú klasiku“.

Parodickú i polemickú modalitu – celkom v intenciách jej rozhodnutia „*býť rozdielna*“ nájdeme hneď v Timravinom debutovom prozaickom texte – v poviedke *Za koho íst?* (1893). Konvenčný podnadpis poviedky – *Z denníka dievčata* – by síce mohol vzbudiť očakávanie čitateľa *Slovenských novín* (kde bola poviedka uverejnená), že sa stretne so sentimentálnym nastolovaním témy lásky a manželstva, aké prevládalo v tomto periodiku i v dobovej beletrii všeobecne, no hneď v prvom odseku je konfrontovaný s provokatívne utilitárnym postojom hrdinky. Tá prezrádza, že prišla na vidiek „*lapiť dajedného dedinčana*“, lebo v meste sa jej nepodarilo vydať. Nemieni sa však zdržiavať žiadnymi subtílnosťami: „*Ba kýho!, myslím, ešteže dvoriť! To som už zunovala, mne čepiec, čepiec, čepiec!*!“² Práve prostredníctvom nej autorka s hravým odstupom odhaľuje hrdinku ako nedočkavú „starú dievku“, vypočítavo manipulujúcu s citmi mužov. Timrava sa s motívom starodievocstva v tejto ranej poviedke iba „hrá“, hrdinka ešte nepatrí do okruhu autopsychických postáv (akými sú hrdinky jej neskorších vynikajúcich noviel, napríklad *Nemilí, Bál, Boj, Bez hrdosti, Skúsenosť*). Vo svojich dvadsiatich šiestich rokoch, keď jej vyšla poviedka *Za koho íst?*, však už s týmto motívom „programovo“ koketuje. Takéto vedomé budovanie čitateľskej averzie voči hrdinke v ja-rozprávaní

¹ Timrava, Božena Slančíková: *Zobrané spisy VI*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry 1958, s. 281.

² Timrava, Božena Slančíková: *Zobrané spisy I*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, s. 43.

nemalo obdobu v próze tohto obdobia – o to väčšmi, že k stratégii začínajúcej prozaičky patrí navodenie možnosti, že ide o hrdinku autobiografickú.

Timravine slečny síce prežívajú sklamané lásky, rozčarovania, no nakoniec väčšinou vysmejú samy seba za to, že podľahli chvíľkovej slabosti. Keď sa Timravine hrdinky zalúbia do „nehodného“, tak je to len ich chyba, keď trpia, tak trpia za svoju ľahkovážnosť a naivitu. U Timravy nenájdeme sklamanie z lásky ako pointu – pointou je zmierenie sa s realitou. Vo svojej tvorbe sa Timrava vracala k potenciálnemu riešeniu svojho citového života a hľadala reálne odôvodnenie jeho nenaplnenosti. V autobiografických prácach má voči sebe takmer masochistický vzťah – akoby sa tak chcela vytristať za svoj život.

Reprezentujú protagonistku nelichotivým spôsobom ako plaché, divoké dievča, plné komplexov a bočiace od spoločnosti. Taká je napríklad i postava Saby z novely *Nemilí*, ktorá nie je „ani pekná, ani duchaplná, ani bohatá“.³ Umelecky odvážne práve priemernosť považovala Timrava za primeranú mieru zobrazovania reality, čím sa veľmi nápadne vyčleňovala z rámca vtedajšieho literárneho kánonu idealizovaných postáv, s akými sa stretávame u S. H. Vajanského či E. M. Šoltésovej.

Práve na týchto priemerných, nevýnimočných a často smiešnych postavách (či už hlavných, alebo vedľajších) a na ich rozporuplnom správaní Timrava demonštruje svoje presvedčenie, že človek je mnohorozmerná a nevyspytateľnosť bytosť, vymykajúca sa vonkajškovej, apriórne určenej charakteristike. V tomto náhľade ju oveľa väčšmi ako domáci kánon ovplyvnil európsky psychologický román (mnohé diela čítala i v maďarských prekladoch, pričom využívala i bohatú knižnicu Emy Goldpergerovej – prototypu pre postavu Hany Čepčinskej z novely *Všetko za národ*), interpretujúci život ako konflikt protikladných stavov a pocitov, ako svár komplexu vlastností vo vnútri človeka.

Rok po časopiseckom debute Timrava píše zložitejšie komponovanú prózu *Zvrchovaný čas* (1894), ktorá rozohrávaním ľubostných stratégií jasne predučuje jej neskoršie zmocnenie sa tejto, pre ňu ústrednej témy. Autorka tu po prvý raz nezotráva iba na komickej báze svojich doterajších textov, ale podujíma sa na akýsi „súkromný výskum“ úkazu, keď sa sebaláska, neznašanlivosť a egoizmus menia – i proti vôli „postihnutého“ – na lásku. Timrava do „stratégií lásky“ zahŕňa i čas, pomocou ktorého frázuje jednotlivé citové štádiá medzi kaplánom a Otou, dcérou starého farára. Spojenie „zvrchovaný čas“ text kompozične rozčleňuje a významovo graduje: objavuje sa vždy v inom štádiu vzťahu postáv, pričom vyvrcholenie novely sa nesie v znamení iritujúceho zistenia, že láska nemá žiadnu logiku. Láska totiž prepadne kaplána vo chvíli priam orgiasticky zažívaného egoizmu, keď sa teší, že po smrti Otinho otca bude celá fara jeho. Vtedy príde na faru Ota po svoj nábytok, kaplán sa náhodou dotkne jej porezanej ruky a usmeje sa:

No úsmev ten nevypadol, ako to on chcel, rozmarne a výsmešne, ale inak, akosi celkom inak. Počal sa prechodiť po izbe, hladiac si rukou čelo, ako by sa ho tam bolo niečo úžasne nemilé dotklo. Cítil, že zmenil sa zrazu a neočakávane; uvidiac ju, trpel. Teraz už jasno chápal, že ten rozčulujúci hnev, čo cítil proti nej, nebolo iné ako dusená ľúbošť, ktorú zdráhal sa poznať. Teraz

³ Timrava, Božena Slančíková: *Zobrané spisy II.*, Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, s. 203.

ona dostala sa na povrch, hnev minul. Však on nedá seba zdolieť, to už nie, i bude sa obraňovať. I vystrie postavu ako do boja. [...] Mladý kňaz vypravdal ju na chodbu mlčky, so sklonenou hlavou, a bol by šiel za ňou len tak nepovedome, ako za svetlonosom, keby mu nebolo prišlo na um, že má seba obraňovať. Vidí: zvrchovaný čas, jestli poddá sa, zase nič jeho nebude.⁴

Tu už máme pred sebou dramatický súboj medzi egoizmom a láskou, ktorý Timravu priťahuje a ktorého sa týka značná časť jej diela. V ďalšej Timravinej tvorbe sa v umeleckej transformácii budeme opätovne stretať s názorom, že prekonanie vlastného egoizmu je jedna z najťažších skúšok lásky, ba je častokrát neprekročiteľnou hranicou ľúbostného vzťahu.

Zhodou okolností próza *Pomocník* (1896), ktorou Timrava prenikla do „vážneho“ prostredia slovenskej literatúry – t. j. do *Slovenských pohľadov* – má rovnaký podtitul, rozprávačskú formu a v čomsi i podobnú expozíciu ako jej debut *Za koho íst?* Opäť ide o ja-rozprávanie „z denníka dievčata“ s nie príliš sympatickými povahovými vlastnosťami, ktoré si vymyslí, že pomocník, ktorý má prísť do školy vypomáhať jej „tatuškovi“, sa do nej zalúbi („žiadala som si, aby sa do mňa zalúbil“⁵) – pravda, za očakávaného predpokladu, že bude „s havraními vlasmi, čiernych očí, príťažlivého ducha“.⁶ Lenže – ako po jeho príchode sklamane skonštatovala hrdinka – „Ivan Somoš bol veľmi špatný“.⁷ Od tohto okamihu sa dej rozvíja ako parafráza príbehu „pyšnej princeznej“ a v porovnaní s debutom sa prehlbuje o tému lásky k napohľad nepeknému človeku. Somoš vycíti, že „slečnu“ odpudzuje, preto si ju nevšíma; ostatných si však získava čarom svojej osobnosti, čomu nakoniec podľahne aj sama pisateľka denníka. Láska k „špatnému človeku“ nevzniká na prvý pohľad, ale postupne, spoznávaním jeho skutočných hodnôt. A na to potrebovala hrdinka čas. Somoš si napokon získava jej lásku svojou trepezlivosťou a morálnou prevahou.

Novelou *Ťažké položenie* (1896) sa Timrava púšťa do paralelného rozohrávania ľúbostných príbehov troch párov. Ich nerovnako zložitú situáciu postupne odhaľuje ako vzájomnú neschopnosť dorozumieť sa. Dvojici mladých zalúbencov chýba k dokonalosti ich vzťahu len vypovedať pre Ľudmilu dôležité „milujem vás“, na čo sa však hanblivý Cyril nevie odhodlať. Znepokojujúci je vzťah mladých manželov Júlie a Daniela, ktorý narúša nudiaca sa Júlia, pretože už sa nemá na čo tešiť: „Myslela si totiž, že keď sa vydá, stane sa čosi neobyčajného, áno, vznešeného; a tu svet ostal takým, akým bol, život celkom jednoduchý.“⁸ Júlia naštepí pochybnosť aj medzi zrelých manželov – svoju sestru Katušu a Žovkina. Citový nepokoj, vnesený do ich vzťahu znudenou Júliou, je predsa len na niečo dobrý: prehodnocuje stereotypy, núti pozrieť sa na dlhoročného partnera z iného aspektu, ale i zamyslieť sa sebakriticky nad sebou – tak ako Katuša, keď sa vidí v zrkadle, „a oči otvorili sa jej: „Nie očariť druhého, ale muža – ak niet inej krásy – pripútaného udržať – už práca!“⁹ Položením ťažiska na nesamozrejmosť lásky a jej zraniteľnosť priniesla Timrava už v ranej tvorbe jatrívú tému, ku ktorej sa bude opakovane vracáť.

⁴ C. d., s. 165.

⁵ C. d., s. 246.

⁶ C. d., s. 246.

⁷ C. d., s. 247.

⁸ Timrava, Božena Slančíková: *Zobrané spisy II.*, Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry 1956, s. 10.

⁹ C. D., s. 40.

Poviedka *Pozde* (1898) nastoľuje lásku ako patologický problém vlastníctva, spojeného so žiarlivosťou. Hlavnú hrdinku Darinu nechal „hrozne zalúbený snúbenc“¹⁰ a Timrava v súvislosti s jej trápením naznačuje, na akom krehkom rozhraní sú vedľa seba postavené láska, vlastníctvo a žiarlivosť. V rozjatrených citoch sklamanej Dariny sa mieša hnev a opovrhnutie voči snúbencovi (ktorý sa vzápätí oženil s boháčkou) s ukrivdenosťou a sebalútosťou. Timrava konštatuje, že zahojiť rany z lásky dokáže len čas alebo – nová láska. Darina sa síce rozhoduje medzi dvomi slobodnými mládenkami, ale tí svoj vzťah k nej natoľko prekomplikujú, že napokon je „pozde“, a Darina sa celkom proti svojej vôli zalúbi do ovdoveného farára so štyrmi deťmi. Timravin autorský koncept i tu potvrdzuje, že sama láska nerešpektuje žiadne pravidlá ani racionálne predsavzatia. Jej nelogickosť a nevyspytateľnosť práve preto autorka často využíva ako ideálnu naratívnu situáciu. Vymanenie lásky z dovedajších schém a z prediktabilnosti umožňuje autorke dať vzťahu muža a ženy celkom novú dimenziu. Samotným názvom, ale i pocitovými stavmi hrdiní poviedky *Pozde* Timrava anticipuje jedno z kľúčových slov slovenského symbolizmu, s ktorým jej prózy budú korešpondovať i naďalej, najmä emocionálnym rozpoložením viacerých jej dievčenských postáv.

K dôkazom, že autorku neuspokojovala opisnosť a tematické okruhy vtedajšej literatúry, patrí i rozsiahla novela *Nemilí* (1899), do ktorej Timrava zakomponovala aj svoju záľubu v kartách. Tejto novele však chýba nejaká ťažisková lúboštná zápletka, pretože zúčastnení aktéri majú takmer rovnakú šancu vzájomne sa zalúbiť, a celý priebeh textu Timrava riadi tak, ako keby boli až do záveru novely všetky možnosti otvorené. Paralelne s hrou kariet sa rozvíja medzi postavami aj „hra lásky“. Autobiografická hrdinka Saba hru kazí, lebo je zaujatá svojimi myšlienkami – spojenie „vydať kartu“ v nej asociuje otázku, za koho sa vydá. O vydaji však vôbec neuvažuje v súvislosti s láskou, pretože v okruhu „hráčov“ sú vlastne všetci „nemilí“. Nenájdeme tu ani jednu imponujúcu postavu – muži sú nepekní, nepríjemní, samolúbi, negalantní... Postavy sú voči sebe ľahostajné až nepriateľské, spolu takmer nekomunikujú. O tom, ako sa to s jednotlivými pármí skončilo, sa píše až v krátkom epilógu, a to neutrálnym až ľahostajným spôsobom, ako keby autorka oznamovala výsledky kartovej hry. Indiferentnosťou rozprávačky voči postavám a zdôraznením náhodnosti vo vyústení ich osudov nám prekvapujúco naznačuje možnosť, že sa vlastne „hrala“ i s čitateľom.

Najkomplikovanejšou štruktúrou lúboštných vzťahov spomedzi Timraviných próz sa vyznačuje novela *Boj* (1900). Hlavnou hrdinkou je Marta Bukovičová, ktorá je podobne ako ostatné autobiografické hrdinky plachá až divoká, bez sebavedomia, ale s bohatým vnútorným životom, komentujúca všetko dianie v hojných vnútorných monológoch. Témou tejto novely je opäť zahrávanie sa s láskou. Prostredníctvom konotačnej potencie slova *boj* z titulu preskupuje Timrava jednotlivé oddelené motívy do novej významovej polohy. Je to napríklad boj dedinských slečien proti Márii, sestre hlavnej hrdinky, ktorá svojou ľahkomyselnosťou a krásou pomútila hlavy takmer všetkým potenciálnym ženíchom. Boj sa tu vedie i s mužským elementom – s týmto bojom je spojená téma ženskej emancipácie, s ironickým odstupom zobrazená v *Spolku vyšších bytností*. Najzávažnejší a najdôležitejší „boj“ novely – je však boj autorky so sebou samou, s protirečivými stránkami svojej osobnosti, so svojimi komplexmi, so svojou zložitou povahou.

¹⁰ C. d., s. 115.

Hyperbolou Timravíných pochybností o sebe, obrazom jej slabého sebavedomia, je hrdinka novely *Bál* (1901) Eda Slávičová. Keď je pozvaná na bál, trápi sa pochybnosťami:

Čo si ona, bojazlivá, počne v takej slávnej spoločnosti? To ju desilo. Od tej chvíle stala sa veľmi zamyslenou. Trudila sa, starala, mučila, držala hlavu v dlaniach a každú hodinu vychodila do druhej izby, do samoty, pred zrkadlo sa obzeráť. No vždy len zdala sa sebe nesúcejšou. Oči jej sú nič nie iskriace. Ako by sa im dalo spomôcť? Tvár bez ducha a vlasy – každý stojí tak, ako sám chce. Ani šaty, ružové s bielymi širokými čipkami, nie sú pekné. „Nie, nie, nepôjdem! Ja nemôžem!“ verila sa každý deň náruživco a šlo jej pritom do plaču.¹¹

Pasivita zakomplexovanej Edy ešte väčšmi vynikne v kontraste s tanečným virvarom, ktorý ju unáša a sáca na všetky smery. Priebeh bálu – to je opísanie všetkých múk, ktorými Eda prešla. Ojedinelým spôsobom autorka v tejto novele zaznamenáva zmyslové zážitky – vizuálne (svetlá, zrkadlá, výzdoba), sluchové (hudba, krik), hmatové (dotyky, sácanie, strkanie), čuchové (vône i pot) – iba chuť sa celkom timravovsky mení na Edinu pachuť – zo všetkých a najmä z „*veľmi krásneho charakteru*“ Jána Chvojku, s ktorým si boli dovtedy blízki, ale prišiel po ňu tancovať až na záver bálu a páchol vínom a cigaretami. Naratívna rovina sa tu neodvíja podľa nejakej logiky, skôr ide proti nej a stáva sa netragickou, ale skôr humornou množinou sklamaných očakávaní.

Sarkastická, no netragická modalita charakterizuje i veľkú novelu *Skúsenosť* (1902). Dej novely – hlavná hrdinka odchádza do malého mesta robiť spoločníčku – nemá na prvý pohľad s láskou nič spoločné, ale v skutočnosti tu tento cit vystupuje ako dôležitá „zamlčaná veličina“. Hlavná hrdinka sa ide „liečiť“ zo sklamaní v láske – a stretáva ju ďalšie sklamanie, tentoraz „národovecké“, umocnené zdesením z kocúrkovských manier malomesta a jeho reprezentantov. Toto „liečenie sklamaní sklamaním“, ktoré odráža skutočné zážitky mladej Timravy z pobytu v Dolnom Kubíne, pokračovalo v reálnom živote autorky cenzurovaním textu tejto novely a privodilo jej stratu chuti do ďalšieho písania. Snaha presiahnuť prostredie úzkeho kruhu rodiny, známych a dedičanov jej priniesla rozčarovanie, pretože otvorenosť, s akou podala svoje „skúsenosti“, bola prijatá ako subjektívne skresľovanie skutočnosti, resp. odhaľovanie „familiárnych tajností“ (P. Bujnák).

Po zlých skúsenostiach s uverejňovaním *Skúsenosti* sa Timrava k mestskej téme vrátila až o dva roky, keď uverejňuje jednu zo svojich najironickejších noviel – *Veľký majster* (1904).

V tejto novele sa po prvý raz u Timravy stretáme s opísaním života umelcov i s názormi na výlučnosť umeleckej tvorby. Cez povrchové vrstvy humoru, komiky a ironie presakujú z hĺbky textu zásadné otázky o zmysle umeleckej tvorby, o výchove umelcov i o vzťahu umenia k realite. Hypoteticky sa môžeme domnievať, že táto téma Timravu zaujala i v súvislosti s jej utajovanými citmi k maliarovi a spisovateľovi Milanovi Mitrovskému, o čom sa v náznakoch hovorí aj v *Skúsenosti*. Štylizovaným ohlasom (aj zvukovo) tohto umelca môže byť Mitro Veský, jeden z bohémскеho okruhu okolo „*veľkého majstra*“ Mila Fizeľčíka, ktorý sa rozhodol „*byť umelec*“, lebo „*zacítil v sebe talent*“, no zrazu sa mu nedarí domaľovať obraz – „*zasekol sa*“. Stratená inšpirácia sa mu vráti vo chvíli, keď vidí z okna svadobný sprievod svojej bývalej snúbenice – a veľmi ho nahnevá, že ju vidí ako šťastnú nevestu. V tej chvíli chytí štetec a znova začne maľovať – Timrava tu opäť provokuje a naznačuje, že umenie nemusí vždy vzniknúť len z ušfachtitého podnetu.

¹¹ Timrava, Božena Slančíková: Zbrané spisy II., c. d., s. 60.

Za najautentickejšie zdôvodnenie Timravinho starodievectva možno považovať novelu *Bez hrdosti* (1905). Až v tomto období tridsaťsedemročná autorka akoby definitívne stratila perspektívu zmeniť svoj stav osamelosti a tento pocit beznádeje hlboko rezonuje nielen v štruktúre tejto novely, ale i jej neskorších prác. V novele *Bez hrdosti* sa Timrava koncentruje na vlastnú citovú drámu, ktorej priebeh spontánne určuje uvoľnenú kompozíciu novely. Téma je navonok jednoduchá – nešťastná láska autobiografickej hrdinky Miliny Adamčíkovej k „nehodnému“ Samovi Jablovskému (jeho prototypom bol L. Csipkay, učiteľ z Ábelovej, ktorý dostal odmenu za maďarizáciu). Kompozičný pôdorys novely tvorí Milinin „zápas“ s láskou k samoľúbemu Samovi, zachytený od štádia, keď „zaľúbená je, horí, zamiera“¹² až po finálny obraz jej zhnusenía Samom, keď „zdaľ sa jej taký biedny a mizerný, najmä tie ovisnuté nohy v topánkach, že sa odvrátila s odporom“.¹³ Kým sa však vyliči z lásky, musí prejsť krutou „odvykacou kúrou“, ktorej príznaky Timrava opisuje s priam klinickou dôslednosťou.

Timrava tu opisuje nielen zaslepenosť z lásky, ale šírka novely jej dáva priestor uvažovať o mieste lásky v ľudskom živote vôbec. Láska je tu však predstavená ako silný cit, ktorý má zvláštnu alebo „zvrátenú“ logiku (príťažlivosť odmietania), ako cit, ktorý dokáže spôsobiť nekonečné muky, trápenie, nechutenstvo, ba dohnať až samovražde: „Najlepší bol by hrob“¹⁴ hovorí si zúfalá Milina. Jej city, ktoré sa vyvíjajú celkom bez ohľadu na vonkajšie okolnosti, nemilosrdne smerujú k nevyhnutnému koncu, k obraznému zavraždeniu zdroja svojho utrpenia. Keď si Milina želá pre Sama v závere najťažší trest, preklína ho: „Bodaj by ťa viac nikdy nemilovali!“¹⁵

V slovenskej literatúre dovtedy nebola zachytená láska v takej hĺbke a s takými priepasťami a bolesťami ako v tejto novele. Práve preto, že sa Timrava nechcela vzdialiť od svojej dominantnej témy, otázku pomadžarčovania zobrazuje v texte nenápadne, len prostredníctvom irónie, čo jej kritika vyčítala ako anacionálnosť. Keby však bola hoci len na jednom mieste priamo označila Sama za maďaróna, ťažisko novely by sa prenieslo na rovinu ideologickú – ona však chcela dať prednosť osobnej citovej dráme.

Rok po novele *Bez hrdosti* Timrava publikuje ďalšiu veľkú prózu, kde ju viac zaujíma priebeh lásky ako jej príbeh – *Velké štěstie* (1906). Téma novely je alúziou na biblické podobenstvo o ponížených, ktorí budú povýšení, čo sa v texte naplní tak, že „ideálneho“, dobrého muža, levitu Červenčíka dostane za manžela odstrkovaná nevlastná dcéra Nivských Katuša, a nie hrdá Otila alebo krásna Józsa, ktoré sú tiež doňho zaľúbené. Timrava v tejto novele odlišuje vašeň od bežného, „úžitkového“ vzťahu „pre potreby manželstva“ – akoby to boli celkom nezlučiteľné emócie. Odlišnosť búrlivého ľúbostného vzťahu a manželstva autorka presne charakterizuje prostredníctvom vnútorného monológu Stana Hrabeňa, snúbenca Otily:

*Tá je dnes taká, aká bola včera, a môžeš byť istý, že i o rok taká bude. Berie si ju, a to je dobre rozmyslená vec. Rodičia, sestry súhlasia – je súca do hrdej rodiny, nuž tak teda, načo sa tým zaoberať? Všetko je dobre a niet o čom rozmyšľať i uvažovať.*¹⁶

¹² Timrava, Božena Slančíková: Zbrané spisy III., Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry 1956, s. 109.

¹³ C. d., s. 199.

¹⁴ C. d., s. 160.

¹⁵ C. d., s. 163.

Pri vášni sa o manželstve ani neuvažuje, tá zmieta hrdinkami bez toho, aby mohli reálne uvažovať o budúcnosti. Hlavná hrdinka Józka Jakubovičová už má určeného budúceho manžela, strýka Leva Jakuboviča, priateľa jej mŕtveho otca. Je s tým zmierená, ale neponáhľa sa do manželstva, lebo čaká na vášň. Ešte tú zažiť, spoznať, a potom už možno žiť naveky v stereotype manželstva. Bez vášnivej lásky akoby človek ani nežil – tak to podvedome cíti Timravine hrdinky a také je aj presvedčenie autorky. Len levita Červenčík nepotrebuje vášň – on potrebuje robiť dobré skutky, preto vyzná lásku nenápadnej a všetkými podceňovanej sirote Katuši. Novela *Veľké šťastie* je totiž aj úvahou o láske k dobru, o láske úprimnej, nezištnej, odzbrojujúcej. Taká je láska Červenčíka k „zlotrilým“ dedinčanom, z ktorej sa nechce dať nikým odvrátiť, hoci je preňho zdrojom každodenného zármutku. Práve obdiv k jeho hlbokoj oddanosti svojmu povolaniu je zdrojom hlbokého ľubostného omámenia troch hrdiniek novely.

Ukázkou toho, že zúfalo nemusí zžierať len nešťastná láska k mužovi, ale i láska materínska je novela *Márnosť všetko* (1908). Na ploche novely autorka modeluje postavu panovačnej slúžky Anče, z ktorej sa stala boháčka zásluhou výnosnej služby na fare. Timrava pred nami kreslí Anču- démona a ukazuje, ako patologicky pôsobí na človeka chudoba. Anči sa jej bohatstvo stáva prostriedkom pomsty za predchádzajúci život v biede. Je spupná voči všetkým i svojmu mužovi, hlboko ju však raní tupá nevášimavosť jej syna, kvôli ktorému v strašnej víchrici ochorela. Timrava však aj u pyšnej Anče našla jej slabé miesto – je to nekritická láska k synovi, na ktorú „dopláti“, hoci on si ju vo svojej necitlivosti neváži, ba ani len neuvedomuje. I v tejto novele Timrava provokuje – dráždivo narába najmä s témou smrti, opäť chce šokovať, ba až vzbudzovať zhrozenie.

Aj pri učebnicovo známej próze *Ďapákovci* (1914) pod povrchom deja nachádzame krutú osobnú drámu Anče zmije, nevydatej mrzáčky, jedinej sestry bratov Ďapákovcov. Emocionálne ťažisko novely spočíva – v jej utrpení, lebo „nevie, čo je to vydať sa a byť ľúbenou“.¹⁷ Dedinské predsudky, surovosť a bezcitnosť tu Timrava ukazuje v obnaženej krutosti ich vplyvu na ľudské šťastie („Kto by i chcel mrzáčku? Jestli by sa bol aj našiel taký, nezradil by to nikomu, hanbil by sa, že ju ľúbí“¹⁸) Pod povrchom textu novely ale pulzuje Ančina vášnivá láska k ženatému Janovi Fuzákovovi, kontrastujúca s jej nemohúcnosťou: „Tak ľúbi toho Jana Fuzákovie – tak ho ľúbi! Srdce sa jej zvíja ako červík na ohni. Tolko znáša a tak jej je, že by svet v prstoch driapala.“¹⁹ Anča s ním prežije „erotické peklo“, keď ju „rozveselený“ od nápoja, v náruživosti „strhne k sebe“, no ona ho odstrčí v citovom zmätku, ktorý autorka výstižne nazvala „silou zúfalosti“.

Do zdanlivo optimistického vyústenia však v poslednej vete novely vstúpi disonantný tón Ančinho „lkania“ ako baladický refrén: „Bodaj som nebola prišla na svet, bodaj nikdy nie...!“²⁰ Týmto otvoreným koncom Timrava zdôrazňuje rýdzo ľudský aspekt, monumentalizovaný v Ančinom utrpení. Idea spoločenského pokroku, ktorá je dovtedy zdanlivo ústrednou témou nadobúda vážnu trhlinu – Ančino utrpenie je rovnaké bez ohľadu na spoločenský vývin; podiel pokroku na ľudskom šťastí je relatívny, pretože ten je ľahostajný k individuálnemu osudu.

¹⁶ Timrava, Božena Slančíková, c.d., s. 272 – 273.

¹⁷ Timrava, Božena Slančíková: *Zobrané spisy* V. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry 1957, s. 269.

¹⁸ C. d., s. 270.

¹⁹ C. d., s. 287.

²⁰ C. d., s. 296.

Timravínym majstrovským epilógom k dedinskej téme je novela *Skon Paľa Ročku* (1921). Aj na jej začiatku stála láska k jeho žene, ale „*láska pri biede sa minula a oni stoja proti sebe ako nepriatelia*“²¹ a chorého Paľa väčšmi ako láska ženy začína chýbať odpustenie matky a Paľova smrteľná postel' sa stáva miestom jeho zmúdenia a duchovného prerodu.

Ešte raz vo svojej tvorbe rozohrala Timrava veľkú „*hru lásky*“ – ako zrelá a uznávaná autorka vo svojej najobsiahlejšej novele *Všetko za národ* (1926). Tentoraz sa vrátila k témam, ktoré už rozpracovala v predchádzajúcich prózach, s väčšou razanciou, so silnejším autorským sebavedomím a s ešte provokujúcejšou sebaíroniou. K vzťahom k potenciálnym ľúbostným partnerom autobiografickej hrdinky Viery Javorčíkovej pribudol i nový vzťah – k národu. Timrava píše v tejto novele o svojej mladosti a toto písanie sa stáva zámienkou na zaujímavú rekonštrukciu jej súkromného i tvorivého života. Láska k „nehodnému“ mužovi sa konfrontuje s láskou k „nehodnému“ národu a v oboch týchto „vzťahoch“ Viera osciluje medzi hrdosťou a túžbou obetovať sa.

Ľúbostný cit sa u Viery prelína s národným, láska sa spája s náladami dospievajúceho dievčaťa. Keď sa zľakne lásky k mužovi, rozhodne sa „*zomrieť pre národ*“ – zdá sa jej to predsa len vznesenejšie. „*Tebe osud určil iné, nie vydať sa...*“²² hovorí Viere (akoby podľa štúrovského vzoru) Hana Čepčinská. Novela nám dáva nahliadnúť nielen na zrod spisovateľky, ale aj na jej tvorivé muky a pochybnosti o sebe: „*Ale či možno, aby ona, nešíkavná, plná chýb, nezbadaná nikým [...], vynikla a bola viac ako druhé, čo s ňou rástli, a tiež nič v nej nevidia, len nedokonalosť? Nemožno...*“²³

Významovú rovinu novely vyvažuje a dopĺňa výrazná emocionálna modalita textu. Intenzívne erotické napätie je tu rozohrané medzi Vierou a učiteľom Čiernym i sedliakom Hagarom. Dráždivé iskrenie medzi ním a Vierou na dedinskej svadbe patrí k najerotickejším miestam literatúry tejto generácie. Kruté zahrávanie sa s citmi, vášnivé vzplanutia – to všetko je evokované síce diskkrétne, ale s intenzitou, ktorej naznačená hĺbka natoľko presiahla v tom čase už vytvorený recepčný stereotyp „*zaslúžilej spisovateľky*“ Timravy, že táto jej dimenzia ostala (a ostáva dodnes) takmer nepovšimnutá.

Timravina priateľka Elena Maróthy-Šoltésová si medzi prvými všimla, že Timrava prináša do slovenskej prózy tajomstvo, čosi, o čom sa v nej doteraz nepísalo. Obdivovala Timravinu odvahu podkryť svoje tajomstvá i primerane odhadnutú mieru seba fascinácie v zmysle vnútorného pátrania po sebe. Jej samej chýbal tento narcistický rozmer, ktorý poskytuje skutočným umelcom čosi „*navyššie*“ – onú schopnosť objavovať pred nimi nepomenované spodné prúdy života i prežívať „*bohémsky*“ trýznivé hĺbky seba poznania, ktoré sú nevyhnutnou podmienkou umeleckého odkódovania skutočnosti.

²¹ Timrava, Božena Slančíková: Zbrané spisy VI., Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry 1958, s. 120.

²² Timrava, Božena Slančíková., c. d., s. 153.

²³ C. d., s. 246.

ONA ZAŽIJE ROMÁN – TY HO NAPIŠEŠ! Z NÁVRATOV K TIMRAVE

doc. Dr. Miloš Kovačka, PhD.

Je to už celých deväťdesiat rokov od tých čias, ako sa do Lučenca – v roku 1927 pri Timravíných šesťdesiatych narodeninách – vybral z Martina Jozef Škultéty, vtedy už bard, ba vlastne batko slovenský, sám vyše sedemdesiatročný – a na tunajšej jubilejnej slávnosti predniesol dodnes pozoruhodnú prednášku. Bolo to v mnohom ohľade zaujímavé jubilejné slovo. Veď Timravino dielo – aj keď spisovateľkine sny a túžby literárne túžby boli stále vábne a silné podnety k tvorbe sa naďalej rojili – predsa v istom spelo k završeniu. Škultétyho jubilejné slovo malo aj ďalší zvláštny rozmer slova na „čas“. Veď Škultéty bol Timravínym faktorom, podnecovateľom, inšpirátorom, pobádal ju k tvorbe, pozýval ju, milú slečnu, do vírov slovenského literárneho života. Ako redaktor Slovenských pohľadov so zvláštnym jemnocitom prihládzal jazyk Timravíných rozprávok – ona sama tak svoje prózy označovala. Slovom, Škultéty veľa vykonal preto, aby sa Timravín zjav stal fenoménom slovenskej literatúry na desaťročia, a dnes dodávame právom – fenoménom na stáročia. Samotná Timrava v jednom zo svojich rozhovorov vyznala: „Keď mi Škultéty napísal, vedela som sa prinútiť, sadnúť za stôl a písať.“ Timrava bola starostlivo opatrovaným solitérom v Škultétyho nevšednom sade slovenského literárneho realizmu, ktorý súveke Slovensko – najmä prostredníctvom Slovenských pohľadov – vnímalo ako súbor jedinečných, pôsobivých, úprimných, neraz drsných umeleckých podaní o vtedajšom živote.

Jozef Škultéty Timravu z Martina s otcovským taktom povzbudzoval a pre slovenský literárny život ju v istom zmysle vypestoval. Napriek tomu – v starších i novších literárnohistorických portrétoch Timravíných – ba vlastne i dnes objavujú sa zmienky a poznámky o ostrých, vyslovene kritických slovách Timravíných, ktoré adresovala martinskej spoločnosti, ale i martinským koncepciám národného života, a teda aj postaveniu literatúry v ňom. A jedným z (až obligatórne) používaných argumentov sa stala Škultétyho redakčná retuš ostro písanej kritickej novely Skúsenosť, v ktorej Timrava na začiatku 20. storočia opísala jej vlastné zážitky z pobytu u spoločnice Bukovičky v Dolnom Kubíne.

Známe je, že Škultéty niektoré pasáže, ktoré sa týkali reálnych osobností slovenského života, v novele Skúsenosť upravil. Neučinil tak z vlastnej vôle, ale na Timravino želanie, a to na základe jej osobného listu, adresovaného dcére Škultétyho – Anne, ktorým ho k úpravám splnomocnila. Anna Škultétyová na základe Timravinho listu jasne dokázala, že Timravín obraz slovenskej spoločnosti, načrtnutý v Skúsenosti, nie je obrazom národného či literárneho Turčianskeho Svätého Martina, ale je obrazom národnostne a kultúrne protirečivej Oravy. V Skúsenosti síce vystupujú Martinčania – Svetozár Vajanský a Pavol Mudroň, no Timrava o nich rozpráva so zjavným rešpektom. Podobne rozpráva o Jozefovi Škultéty.

Timrava, ktorá v novele vystupuje ako Marína, Škultétyho v Dolnom Kubíne so zjavným nepokojom, ba až vnútorným dramatismom očakávala. Na kubínske stretnutie sa síce nespriemerne tešila, ale sa ho aj obávala, v duchu pred ním utekala, no nevedela sa ho zároveň dočkať, túžila za ním. Toto všetko sa v nej odohrávalo, pretože bola zmätená nedôverou vo vlastné literárne schopnosti.

Škultéty predstavoval v jej očiach princíp otcovskej láskavosti, ktorý Timrave lahodil. Odmietala silu. Skvele ju zobrazovala na svojej spoločničke Bukovičke, ktorá všetko riešila silou. Ak sa do dvadsaťtyri hodín neprijali priesady, vytrhala ich a zasadila nové. Ako do štyridsaťosem hodín nevyklíčil hrach, vyhrabala ho a sadila nový. Semä nemalo u Bukovičky šancu, aby klíčilo a rozrástlo sa na svoj spôsob. No Timrava túžila práve semienku – seba samej – dať príležitosť, aby rástlo podľa svojej vôle, aby dozrievalo a dozrelo podľa svojho spôsobu.

Aj Timrava tak klíčila, vyrastala a dozrela.

Jedinečne to predstavila v inej próze – s názvom Všetko za národ – do značnej miery kritikej, namierenej, ako sa literárna história domnieva, aj voči národnej slovenskej spoločnosti. Mnohé z toho, ba všetko podstatné sa v novele odohráva v Timraviniom kraji, v Polichne.

Ona zažije román – ty ho napíšeš!

Práve túto vetu v novele Všetko za národ podčiarkne každý, kto sa chce dobre vyznať v budúcej spisovateľke. Každý, kto chce vykladať jej dielo čo najpresnejšie, kto sa usiluje jej dielo pochopiť vo všetkých podstatných rozmeroch, kto chce spoznať jej dušu, komu budú sympatické prejavy Timravinho umeleckého zraku i sluchu – tie drsné i láskavé, ten ich môže dobre porozumieť v novele Všetko za národ.

Predstavme si mladú Timravu, ako v Polichne kráča farskou záhradou s kvetinovým záhonom, vidíme orech, hrušku a jablňu – kôru tých stromov Timrava neraz pohládzala, keď jej vnútro kypelo dramatickým zážitkom i keď svoj umelecký zrak upierala do diaľav, do ktorých „ukrývala“ svoj budúci osud.

Alebo si ju predstavme navečer, keď zhládúvala hviezdy na Polichnom.

Hviezdoslavka!

Toto oslovenie zaznelo kedysi na polichnianskej fare rovnako zvláštne, ako znie dodnes na Timravinu adresu z úst novohradskej vlastenky Emy Goldpergerovej, niekdajšej správkyne národopisných zbierok Živeny, inšpirátorky všeobecného nástupu slovenských žien do verejného života na Slovensku: táto nebojácna Slovenka vystupuje v novele Všetko za národ ako Hana Čepčínska.

To ona, Hana Čepčínska, na polichnianskej fare hurtovne zobúdza literárne talenty a povzbudzovala počiatkové literárne aspirácie troch dcér (z jedenástich detí) tamjšieho evanjelického kňaza Pavla Slančíka, menovite Ireny, budúcej Laciakovej, Izabely – Bely, budúcej Čečetkovej a Boženy, budúcej Timravy, ktorá – ako je známe – milovala prameň čistej vody

v studničke pod rovnomenným novohradských návrším. V novele vystupujú ako Javorčíkovci, Timrava ako Viera Javorčíková. Hana Čepčínska bola prítom, hoci viacero svedectiev o tom rozdielne vypovedá, keď celých päť rokov vychádzal polichniansky rodinný rukopisný časopis, mohli by sme ho označiť za slančíkovský, a to pod názvom Ratolesť, z ktorého sa zachovalo jediné číslo. V próze Všetko za národ vystupuje Ratolesť pod literárnym názvom Halúzka.

Hviezdoslavka Timrava túžila v Halúzke, a azda aj v reálnej Ratolesti podpisovať svoje literárne práce ako Slnoslava. Akoby práve slávením nebeského svetla chcela byť sestrou či dcérou Hviezdoslavovi: ona vzdávala česť a slávu dňu a slncu, Hviezdoslav slávil podvečerné a večerné nebeské hviezdy

Slnoslava Timrava si užila Ratolesť neúrekom. V novele Všetko za národ sa jej dostalo za úlohu prepisovať polichniansky rukopisný časopis až do desiatich exemplárov. Čítali ho na rozličných adresách, prepísané čísla nepochybne kolovali. Napríklad z Polichna na Budinú. Tam do Ratolesti prispievala Oľga Peténiová, budúca manželka Miloslava a nezabudnuteľná matka nezabudnuteľného Štefana Krčméryho. Ratolesť prichádzala i na Horný Tisovník faráromcom Laciakovcom, do Ábelovej Rellovcom, a odtiaľ na Ľuboreč, kde ho čítali Maróthyovci, s nimi i spolutvorkyňa Ratolesti Hana Čepčínska, totiž Ema Goldpergerová, energická novohradská, neskôr v Turci martinská vlastenka.

Ema nebojácnosťou priam sršala. Do dejín sa zapísala bojovným vystúpením v prospech Svetozára Hurbana Vajanského v čase jeho väzenia v Segedíne. Kým Slováci – mužovia sa v tejto veci na nič nezmohli, Novohrad, ba Slovensko celé, priam zažiarili Eminým vystúpením, odvahou, s akou znášala perzekúciu za provajanskovský hlas. Ak k jej vystúpeniu pridáme i nebojácne hodinky, na ktoré sa v Segedíne väznenému Vajanskému na narodeniny pozbierali pod vedením Eleny Maróthy-Šoltésovej Slovenky, máme stav vtedajšej slovenskej odvahy, ženskej a mužskej, ako na dlani.

Ema rovnako bojovne do umeleckého života povzbudzovala Timravu. V novele Všetko za národ viackrát zvolala: Hviezdoslavka! – „Tak sa len vzchop, Hviezdoslavka, cvič sa, čítaj, ale nie cudzie romány. Počula som, že si prečítala i sto románov, a to akýchkoľvek, teraz vari podľa nich túžiš žiť. Čítaj tvorby našich i slovanských spisovateľov. Ja ich mám veľa. Dám ti ich, keď prídem sem bývať. Pre pána, dievčatá – oslovuje s Boženou aj Irenu a Izabelu – zdvihnite sa z nízkosti! Nebudte sebecké, za márnivosťou nechodte, ani za radostami a zábavami, ale učte sa odriekať!“

Písal sa rok 1887. Bol to čas Timravíných literárnych prvopočiatkov. Mala dvadsať rokov, túžila objasť svet. Mala zvláštny čuv pre literatúru. Milovala Hviezdoslava. Kollárove znelky s nadšením recitovala opretá o stromy polichnianskej farskej záhrady. A hoci sa úprimne usilovala, a to podľa mnohých vzorov písať, predsa napokon prudko zvolala: „Nemôžem, odpusťte!“ Vtedy napríklad, keď do povestnej knižnice na polichnianskej fare naspäť vracala zväzky Hviezdoslavove, Hájnikovu ženu a nádherné Stesky napríklad. Vtedy sa rodili dôležité Timravinské riadky, ktoré našli ozvenu v próze Všetko za národ: „Hviezdoslav je ťažký, nie pre také húsa, ako je ona. Kollárove znelky, ktoré otec tak rád, sú utešené – ide pre tie. No skoro položí i Kollára späť. Sládkovič? To je básnik mládeže! Alebo z mladších, súčasných? (Och, koľko ich máme, hľa sme bohatí i pri jarmeni!) Berie knihy po jednej a všetky pokladie

naspäť. Berie Vajanského, ide písať v próze, to je ľahšie... Prečíta tam čosi a kladie pero na papier. Už spraví literu, no vtom odhodí pero. – Nemôžem, odpusťte! Vraví, obzerajúc sa s úzkosťou okolo, akoby izba bola plná ľudí, ktorým ona povinná je robiť po vôli...”

Pozývať Timravu do literatúry nebolo ľahké. Bolo treba nielen bystrozrak, ale aj taktu nemálo, aby pozvanie padlo na úrodnú pôdu. Vnútorňý hlas, ktorý sa Timrave prihovára a ktorý môžeme počúvať aj my, čitatelia, vo všetkých dielach s Timravínyim autobiografickým seba-videním – autoportrétovaním, a to s jej nevšednou úprimnosťou, jasne hovorí, ako Timrava sama v sebe neraz zatracovala schopnosti pre literatúru a ako ten typ literárneho talentu, ktorým disponovala, nezatrieďovala medzi krásne umenia: „Ja by som radšej inak pracovala, nie perom! Lebo načo cvičiť do tanca nohy necvične!“ priečne raz odpovedala Hane Čepčinskej. A ak predsa sa jej z duše dral na povrch pravý výhonok umelecký, ktorý signalizoval budúce umenie Timravino, potom predsa Vajanský bol tým, z ktorého sa usilovala preštepíť vrúblik na timravinskú „ratolest“. V novele Všetko za národ s pravdepodobnosťou hraničiacou s istotou podáva správu o tom, ako – vedená Vajanského vzorom – napísala pre Ratolest, totiž Halúzku, dvojhárkovú povesť v nádeji, že Hanu Čepčinsku, ktorá ju tvrdo k literárnej práci pobádala, prinúti k oceneniu svojej prvotiny inšpirovanej ktorousi Vajanského prózou. Prišla však nečakaná smršť: píšeš sentimentálne, vajanskovsky – zmietla jej povesť z povrchu literárneho Hana Čepčinska.

V takých chvíľach by Viera Javorčíková, rozumejme Timrava – stalo sa tak neraz, najradšej opustila svet literatúry a včlenila sa do sveta duchovnosti. Pri jednom z atakov zatúžila byť obuvníkom, tým z legendy – obuvníkom Martinom, ktorý vo sne začul hlas: Dnes ťa navštívi Kristus. – „Prečo ona nie je ten obuvník, ku ktorému prišiel Kristus ako hosť? No čože je ona? Ničomnosť!... Bože, keby tak prišiel ku mne On ako k obuvníkovi. A veď ten Ho len skrze vieru cítil a videl, a tak môže cítiť každý, i ona. Hľa, keby na okružline pod orechom zrazu zastal... Viera horúcim zrakom pozrie na to miesto. Dych sa jej úži a srdce prestáva biť. Zabudla na seba a čosi zvláštneho naozaj ako prítomnosť čohosi svätého, prítomnosť samého Toho akoby naplnila priestor... Líca zapaľujú sa jej, dychtivý pohľad neodtrhne sa od toho miesta, kým pery šepcú jej v nepovedomí: Upokoj a obráň ma!”

Obráň ma, Kriste, pred Čepčinskou.

Timrava Hanu Čepčinsku zjavne nemala rada: jej literárnemu tútorstvu, ba až zauškovaniu, komandu akémusi – v duši, slovom i konaním odporovala, mnohé jej literárne vzory, rady a ponuky odmietala. Zamietla, napríklad, využiť nádherné rosnaté nedeľné ráno, keď je myseľ najsviežejšia a tvoriť možno utešene, na literárne tvorenie: túžila žiť život vo všetkých jeho rytmoch, a to i v duchovnom rytme nedeľnom. Čepčinskej to dala jasne na vedomie – nevzala do rúk pero, ako si želala. Pobádaná vlastným vnútorným hlasom vošla v tom sviežom i tichom ráne, aké iba nedeľné bývajú, do polichnianskeho kostolíka: „Nepovzniesť sa spevom? Nepočúvať kážeň? – pýtala sa seba a v duchu i Hany – neponoriť sa pod rečou otca do posvätných myšlienok, neplesať, keď on plesá, nesmútiť, keď on smúti, nerozhorčieť sa, keď je on rozhorčený, nehorieť ohňom svätého zápalu, keď on horí...? To nemôžno!“ – odpovedala Hane v tom nedeľnom ráne. A tak, inokedy zas inak, odporovala svojej literárnej objaviteľke Čepčinskej. – A ak ju opäť k tomu vyzvala, zdráhala sa tak konať vo svojom literárnom bytí: cítila sa byť martýrkou i bojovníčkou: „Byť prenasledovanou, preháňanou zaň, byť súženou, zatváranou. Hoci biť sa zaň... Rúbať!”

Timrava vlastný talent, hoci sa s ním sporila, napokon vypravila do sveta. Dlhو sa učila s ním narábať, no zvládla ho pozoruhodne. Aj umenie boja za národ – Čepčinskej „Všetko za národ“, vo vlastnej tvorbe odkliala. Nebojovala však mečom v jeho mene: neformovala po zuby vyzbrojenú jazdu, neblúznila o slovenskej šľachte, v jej čase zväčša pomadařčenej, ale do zápasov o vtedajší svet, ktoré viedla literatúra, vkladala obrazy nádherného Novohradu, človeka, rodín i dedín, láskavých i nenávisných, ľudu – toho špatno-krásneho, tvrdo a neúnavne pracujúceho, no i nečistého človeka v ňom – verného i neverného, roduverného i odrodilého.

Pravdaže, takéto Timravino dielo je celkom osobitým umením slovenskej literatúry, umením slovenského realizmu, ako ho nazval Jozef Škultéty. V jedinečných typoch a príbehoch rozpráva Timrava slovenský svet svojej doby. A ten svet nie je iba svetom národa, ale i ľudu, človeka, dobrodeja i zlodeja. Aj preto sa jej z pera Ľudmily Groeblovej ušla výčitka, podľa ktorej „motív národnostný sa len chabo a nejasne ozýva v jej prácach“, že „je to tým nečakanejšie na Slovensku, kde náš život každodenný tak úzko súvisí so životom politickým, kde náš kultúrny život spontánne zafarbený je naším zápasom národnostným.“

V tej chvíli na scénu vystúpil martinský Jozef Škultéty, Timravín literárny otec. V poznámkach pod čiarou ku Groeblovej štúdiu podal pozoruhodnú obranu Timravinu v dejinách slovenskej literatúry azda málo známou argumentáciou. Podľa Škultétyho Timrava národnostné motívy akcentuje primerane kraju, v ktorom sa rodia témy jej novelistiky. A Novohrad je práve takým krajom, v ktorom sa stretávajú dva svety, dva národy, dve kultúry. A ak Timrava zobrazuje predstaviteľov Slovákom nežičlivého národného spoločenstva – podľa Groeblovej až neprípustne sympatickými črtami, podľa Škultétyho je to naopak. Timrava ostrú kritiku odrodilstva či iných špeciálnych okolností slovenského života v Uhorsku, mravných a charakterových, podčiarkuje Škultéty, predsa len „maľuje“ – aj keď nie tázami a heslami – no predsa nemilosrdne. Čitatelia Timravíných próz, ak sú obdarovaní bystrozrakom, môžu sa v jej dielach presvedčiť, odkazuje Škultéty, ako Uhorsko nemalo k slovenským veciam dostatok primeraného citu.

Timrava ako pravá umelkyňa svoje umelecké sympatie či antipatie k svetu – k mnohokrým svetom svojich čias – nedelila podľa národného či národnostného „hávu“. Nielen medzi odrodilcami – aj medzi Slovákami, novohradskými rodákmi našla dostatok kritických miest. Vynikajúco ich popísala. Sú dobre známe. A mnohé z nich práve v jej podaní presakujú do hlbinných vrstiev novohradského človeka. A predsa aj v tunajších ľuďoch popri všetkej temnej náruživosti našla tie najlepšie vlastnosti. Aj Jozef Škultéty, keď do Lučenca pred deväťdesiatimi rokmi (1927) prišiel, na záver svojej dvadsaťsedemstranovej, pevnou ešte rukou písanej prednášky, práve v naznačenej súvislosti prečítal záver Timravinej prózy Skon Paľa Ročku. Nevylúčil by som, že mu v tej chvíli mohli vojsť slzy do očí, keď sa verejne poklonil Timravínmu umeniu, ktoré dokázalo prekonať nenávisť matky k umierajúceму synovi Pavlovi. Syn tohto sveta zatúžil po matkinom odpustení spôsobom, ktorý býva označovaný za prejav najvyššieho – kajúceho pocitu človečenstva v človečenstve: áno, kavky, tie viny jeho ťubali srdce Paľa Ročku nemilosrdne, práve tak, ako ťubali srdce jeho ťažko ranenej matky, vysotenej surovo zo synovho domu, a to až do chvíle, kým synovi, vinníkovi svojmu, viny neodpustila, nevykročila k domu umierajúceho, a tam neuviedla tvár svojho syna: „Tvár mal premenenú, zjasnenú, akoby videl krásne zjavenie. Lapil materi ruku chvatom, pritiahol jej hlavu k sebe a bozkával čelo pri sluche, kde mala jazvu po zahojenej rane... Starká ticho

stojí pri posteli. Ruky neodtáhuje od jeho úst, druhú kladie mu na hlavu a žehná si syna.“ Timravin príbeh sa končí vo chvíli, keď Paľo Ročka, viny zbavený materinou slzou, zomiera.

„Dojem, keď zavrieš takúto Timravinu knižočku“, povedal nad Skonom Paľa Ročku Jozef Škultéty práve tu v Lučenci, „v duši čitateľovej ostane taký, akoby mal v ruke evanjelium. Timravina duša, ktorú vnáša do svojej tvorby, je láskou evanjelia preniknutá – láskou, povedal by som, vo Vrchoch novohradských z pokolenia na pokolenie prechovávanou.“

Škultéty má pravdu: Skon Paľa Ročku je scéna biblická a podľa príbuzenstva v slovenskej literatúre vyslovene hiezdoslavovská. Koľkým vinnikom a koľkým vinám, na prvý pohľad aj neodpustiteľným, vedel nájsť spôsob Hviezdoslav. Keď v Ežovi Vlkolinskom stará mať po všetkom tom žehraní napokon objíme si vnuka Benka – Benjamína a hriešnemu Evinmu rajskému plodu dáva nový duchovný zmysel v jabáčku darovanom vnukovi. Odpustenie, privinutie vnúčika: najvyšší možný čin človečenstva v človečenstve. Tak to vysvetľuje Milan Rúfus.

Takých hviezdoslavovských asociácií je v slovenskej literatúre vlastne viac. A takú nájdeme aj v závere Timravinej prózy Všetko za národ. Vezmite ju a čítajte! Vidíte, ako Hviezdoslavka Timrava v role „literárnej starej matky“ objíma dieťa radostné a v ňom cíti nádej budúceho slovenského pokolenia v literatúre: „On bude druhým Hviezdoslavom – volá! Ale keď sa preinačí? Hupne jej zrazu myšlienka do hlavy. Ako to robia i teraz mnohí, pridávajúci sa k stranám rozvratným, ohrozujúcim slobodu. Zaleje sa jej tvár od rozčúlenia. Jej zvädnutá postava zachvela sa. To nemôže byť, to sa nesmie stať! To by bol úder smrteľný a z prs odznel vzdych plačlivý, hlboký a ťažký, ťažký a hlboký, žeby tri veterné mlyny pohla ním.“

Je to vlastne Timravina replika. Hviezdoslavkina. Odkaz na matku Hviezdoslavovu predovšetkým. Na jej slzy nad „odrodilým“ synom, ktorému v dobre známej slovenskej literárnej scéne neporozumela ani slovo.

Ale je to aj replika na Hanu Čepčínsku. A jasne hovorí, literatúru treba nielen budiť, hurtovať, zauškovať a komandovať, ale vedieť za ňu i vzdych, modlitbu zo srdca vydať. K tomu i čin: tri veterné mlyny pohnúť!

Timrava nimi pohla. Kolá troch veterných mlynov Timraviných sa točia už desaťročia. Literatúra svoje múčky melie, vnuci Timravini chlebič pečú. A my v hukote mlynských kôl počujeme Timravu dávnu prosbu: chlieb náš každodenný, dielo nové našej literatúre daj nám dnes. Daj nám spisovateľov. Napriek hlasom o Timravinom vyhybavom literárnom vzťahu ku kresťanstvu počujeme v tej prosbe, a to celkom jasne, aj ozvenu hlasu obuvníka Martina: Prečo stojíš vonku, Pane?

No ešte niečo je vo vzduchu. Bolestne o tom v novele Všetko za národ spievajú – šepkajú Timravine veterné mlyny. Práve v týchto dňoch, píše sa rok 2017 Spoločnosť Tvorba štylizuje perom Júliusa Vanoviča list slovenských literárnych vedcov, združených v tejto spoločnosti, adresovaný ministromi kultúry Slovenskej republiky, v ktorom sa rozhorčene pýta, ako je možné, že na slovenských školách sú z učebných osnov vylučovaní slovenskí spisovatelia, medzi nimi Timrava na prvom mieste.

Pripomína mi to osobnú skúsenosť Fedora Ruppeldta, ktorú zaznamenal, keď písal o zborníku Timrava v kritike a spomienkach vo svojich denníkoch, uchovávaných v Archíve literatúry a umenia Slovenskej národnej knižnice, uviedol: „... zasa ma vyzvali prispieť do zborníka. Pekne. Odpísal som, že nemám čo zvláštneho napísať. Timravu znal som veľmi málo. Bol som s ňou len raz, ako biskup, v Lučenci, keď už bola stará – chorá. Druhý – a posledný raz som bol pri nej už len pri jej rakve na jej pohrebe. Ako biskup som kázal v cirkevnej časti pohrebu v kostole v Lučenci dňa 30. novembra 1951. Keď som po kázni v kostole zišiel z kazateľne, tam prítomný gen. biskup Chabada mi povedal, že to bola znamenitá reč a aby som ju dal uverejniť do Cirkevných listov. Kázeň som i poslal redakcii, a to 7. dec. Ale rukopis musel ísť na cenzúru SLOV-ÚCU (Slovenský úrad pre veci cirkevné v Bratislave, tak sa ten úrad vtedy volal) a tam tú moju pohrebnú kázeň tak nezmyselne scenzurovali – už vysádzaný text, že redaktor Cirkevných listov Dr. Janko Beblavý sám mi povedal, že v tej zrezanej forme škoda by to bolo vytlačiť; cenzúra tá vyškrtla spolu asi tri a pol strany (na viacerých miestach), teda temer celú polovicu kázne. Tak som to ani nedal vytlačiť v C. L. Vyškrtli všetko, kde je reč o cirkevno-náboženských vplyvoch pri výchove Timravy – Boženy Slančíkovej, dcére evanjelickej školy – fary, kde som spomenul duchovný a národný význam kresťanský atď. pri jej výchove. I táto malá epizóda je charakteristikou doby, nezmyselnosti cenzúry štátnej, politickej a či skôr straníckej – komunistickej – ateistickej, ktorá sa nezastaví ani pri rakve vynikajúcej spisovateľky – národnej umelkyne. Ale pri kázni, ktorá ináč odznela v kostole, tomu už nemohli zabrániť!“

A je to aj moja osobná študijno-bádateľská skúsenosť: v martinskej edícii Sondy vyšla po roku 1989 veľmi pekná a erudovaná kniha o Timrave s názvom Timrava, v ktorej je dokumentograficky dôkladne predstavený Timravín štátny pohreb s fotografiami účastníkov, ktorý nasledoval po jej cirkevnom pohrebe, na ktorom kázal biskup Fedor Ruppeldt. O chrámovom obrade nie je v knihe ani jediné slovo – zmienka, ani fotografia.

Nečudo, Timrava drahá, že aj v tom literárnom nebi vám musí vadiť táto slovenská cenzúra, ktorá vás škrtá v slovenských knihách a školách.

Ale vaša energia, ktorá naďalej poháňa tri veterné mlyny, je tu.

Pozýva nás potlačiť tie mlynské kolá slovenskej literatúry ďalej.

Pane daj, aby sa nerozpadli a nezastali, ako sa to stáva, na nule.

TIMRAVINE POSOLSTVO PRE DNEŠNÉ ŽENY

Ing. Oľga Pietruchová, M.A.

Môj príspevok k odkazu Boženy Slančíkovej Timravy bude skôr osobným vyznaním a úvahou nad osobnosťou tejto veľkej a nedocenennej ženy ako odborným príspevkom k jej literárnemu dielu.

Božena Slančíková Timrava. Kritická aj ironická, rebelka a vizionárka v jednej osobe. Vo svojich poviedkach zobrazovala život slovenskej dediny cez vnútorný život hrdinov a najmä hrdiniek, zajatých vo vtedajšom stereotypnom svete malej dediny kdesi v Novohrade.

Timrava ma ako rodenú Lučencanku sprevádzala celé detstvo. Človek v Lučenci na ňu narážal doslova na každom kroku. Chodila som na Gymnázium Boženy Slančíkovej Timravy a na jej sochu pred školou, ako sedí zamyslená na lavičke, som sa dívala denne niekoľkokrát. Prominentné miesto na lučeneckom cintoríne jej vynieslo hlavne cez „dušičky“ záplavu sviečok od ľudí, z ktorých mnohí o nej nevedeli okrem mena vôbec nič. A musím sa priznať, že aj pre mňa to bol vtedy niekto z dávnej histórie, stará pani, ktorá mi nemala príliš čo povedať. Na jej rozpadajúci sa dom v Políchne sme sa boli pozrieť v rámci obligatórných školských výletov a Ťapákovci nás strašili v povinnom čítaní, čo je asi najlepší spôsob ako deťom sprotiviť knihu. Navyše, ako mladú študentku ma skôr fascinovali spisovatelia stratenej generácie, najmä Remarque a Hemingway, a povinné čítanie „nejakých slovenských Ťapákovcov“ bolo pre mňa takmer strata času.

S odstupom takmer štyroch desaťročí som sa vďaka pozvaniu Živeny vrátila k Timrave a s fascináciou sa ponorila do jej života a diela. Táto odvážna a nevšedná žena, ktorá – keby sa narodila inde, v inom čase alebo aspoň ako muž – by určite dosiahla slávu a uznanie, akú by si zaslúžila. Ale bola „len“ ženou... ženou v čase, keď sa od žien ako ona neočakávalo nič iné ako vydať sa, mať deti a starať sa o domácnosť. V čase, keď sa o volebnom práve žien iba začínalo hovoriť a otázky dneška ako „ekonomická samostatnosť žien“ a „rovnaké odmeňovanie žien a mužov“ by v tom čase pôsobili ako z inej planéty. O to fascinujúcejšie bolo pre mňa spoznanie mnohých paralel zo života Timravy, ktoré sú stále aktuálne a majú čo povedať aj pre nás, ženy tretieho tisícročia.

Byť ženou a spisovateľkou

Prvým odkazom Timravy pre dnešné ženy je húževnatosť a vôľa ísť vlastnou cestou, aj keď je neľahká a neprináša uznanie, ale skôr konflikty a odmietanie. Skrátka, odvaha byť rebelkou. Spomienky jej netere Ary Petrivalskej vykresľujú Timravu ako nevšednú a svojráznu ženu: „Bola veľmi citlivá a jemná. Nevedela však nadväzovať kontakty s ľuďmi, radšej ich iba pozorovala a potom o nich písala. Preto sa na ňu hnevali. Lebo písala pravdu. Bola dosť osamelá, v Ábelovej nemala veľa priateľov. Nerada rozprávala. Vždy zavolala mňa, Arka, poď sa rozprávať, ja to neviem. No veľmi rada sa zabávala. Bola pochabá. Vedľa domu

bolo volejbalové ihrisko a ona tam vždy sedávala a komentovala, keď zle hrali. My sme k nej chodili zase hrať karty. Žolíka. Nikdy sme nehrali o peniaze, ale o oriešky. Preto teraz nemám zuby,“ žartuje neter¹.

Timrava si bola vedomá skutočnosti, že ako bežná žena vtedajšej doby by nemala šancu robiť to, čo chcela. „Hovorila mi, že keby sa vydala, už by nemohla byť spisovateľkou,“ spomína jej neter.

Timrava to zjavne cítila rovnako ako Virginia Woolfová v eseji *Vlastná izba*. Woolfová píše o tom, ako je pre ženu na zachovanie osobnej integrity a možnosti uplatniť sa ako spisovateľka potrebné mať prostriedky na samostatnosť – a to peniaze a vlastný priestor na premýšľanie a tvorbu, vlastnú izbu. Opisuje autorky minulosti, ktoré sa snažili tvoriť v rušivom prostredí domácností, len úchytkom, snažiac sa vyťažiť zo svojho talentu aspoň niečo „pre seba“ a žijúc v neustálej dileme ako to zvládnuť.

Koľko spoločného mali Timrava a Woolfová je zrejmé z nasledujúcich ukážok z diela oboch spisovateľiek.

Timrava: „Všetko vždy chceli o mne vedieť, aká som, aká som bola, všetko vždy chceli mať, večné krúženie okolo Iona. Ak pristúpiš na túto hru, prehráš.

Ak nepristúpiš, prehráš tiež. Je to kdesi mimo tohto kruhu.“ (Za koho ísť?)

Virginia Woolf: „Za nami leží patriarchálny systém so svojím anulovaním žien, s amorálnosťou, pokrytectvom, otročením. Máme pred sebou život spoločenský, zamestnanosť s túžbou po vlastníctve, so žiarlivosťou, agresivitou a nenásytosťou. Prvý systém nás uzatvára ako otrokyne do háremu, druhý nás núti krútiť sa dokola, ako keď sa pes krúti za vlastným chvostom. Musíme si vybrať medzi dvoma zlami.“²

S odstupom viac ako storočia stále považujeme zosúladenie rodinného a pracovného života či nedocenenie práce žien za horúcu otázku. Hoci vzdelanie a kariérne možnosti žien sú dnes neporovnateľné s osudom Timravy a Woolfovej, ani dnešné ženy nemajú dilemu „rodina a práca“ celkom vyriešenú. Stíhanie kariéry, starostlivosti o deti a domácnosť a zároveň tlak na ženy byť krásnou a vždy upravenou stavia aj dnešné ženy do pozície, že to stihajú „s odretými ušami“.

Navyše, postavenie žien v oblasti kultúry a umenia otvára aj dnes otázky, na ktoré často nemáme odpovede. V súčasnosti máme aj na Slovensku úspešné ženské autorky, ktoré píšu „ženskú literatúru“. Vždy ma zaujímala otázka, čo to tá „ženská literatúra“ je. Je to literatúra písaná ženami? Alebo pre ženy? Alebo oboje? Je to literatúra o citoch a vzťahoch? Lebo tie sa mužov netýkajú? V každom prípade, ak je spisovateľka označená za autorku „ženskej literatúry“, v spisovateľskej obci ani na verejnosti jej to na vážnosti nepridá. Samotný fakt,

¹ Božena Slančíková Timrava: Nepochopená <https://www.aktuality.sk/clanok/436513/bozena-slanckova-timrava-nepochopena/>

² Citácia: Mila Haugová: *Maska tela*. In: ASPEKT – feministický kultúrny časopis 1/1995 (Písanie žien), s. 114 – 115. ISSN 1336-099X. Vydalo ASPEKT, Bratislava.

že v tých knihách píše o príbehoch žien, mužov, detí a rodín, ktoré odrážajú reálny život a vyrovnávajú sa s každodennými problémami, zjavne na uznanie nepostačuje. Ostáva pre mňa otázkou, či možno ako autorku „ženskej literatúry“ označiť aj Timravu s jej literárnym inovátorstvom, ktoré sa vníma ako „mužské“, avšak je pohľadom ženy. Ženy síce netypickej, rebelantskej, ale stále ženy.

Nedocenená práca žien

Keby Timrava nežila v malej dedine na Slovensku, svojou schopnosťou vykreslenia charakterov postáv by sa určite stala spisovateľkou európskeho formátu. V danom čase to však nestačilo ani na živobytie. „Bola nedocenená. Za knihy dostávala veľmi málo peňazí. Jej prvý väčší honorár bol sedemtisíc korún. Dostala ho až ako národná umelkyňa, štyri roky pred smrťou,“ spomína neter Ara.

Opäť tu máme paralelu s dnešnou dobou, keď sa veľa hovorí o rozdieloch v zárobkoch medzi mužmi a ženami. Aj dnes ešte ženy na Slovensku zarábajú v priemere o 18% menej ako muži, pričom rozdiely sú aj na rovnakých pozíciách. Napriek legislatíve v Zákonníku práce, ktorá vyžaduje rovnaké odmeňovanie za rovnakú prácu alebo prácu rovnakej hodnoty, je práca žien u nás stále nedocenená. Ak k tomu prirátame množstvo neplatenej práce, ktorú ženy vykonávajú v domácnostiach či charite, ani 150 rokov od narodenia Timravy nemôžeme povedať, že „dnes je to už inak“. Áno, ako ženy sa máme neporovnateľne lepšie, mále väčšie možnosti a práva, ale stále je medzi zárobkom sestričky či učiteľky a automechanika priepastný rozdiel.

Reprodukčné práva žien

„Aj preto, že nikdy nemala deti, ju ľudia ohovárali. Že je stará dievka a iba provokuje. Pýtali sme sa, prečo netúži po deťoch. Nechcela o tom hovoriť,“ spomína Timravina neter Ara.

Evanjelické rodiny vtedajšieho Novohradu a Hrontu mali zavedený zvyk jednorodičovských rodín, aby sa nemusel už aj tak malý majetok deliť. „Kto mal viac detí, bol ostatnými v dedinskom spoločenstve kritizovaný a vysmievaný. Tento tlak však prichádzal aj zvnútra jednotlivých rodín. Jednodetstvo sa pritom nezabezpečovalo primárne antikoncepciou, ale aj dost riskantnými metódami potratov,“³ hovorí o vtedajšej praxi Ján Aláč, autor publikácie Tajní vrahovia. „Racionálne chápaná snaha nedrobiť majetok a odovzdať ho jednému potomkovi sa mnohokrát menila na strašné ľudské a rodinné tragédie,“ píše.

V rozhovore v Denníku N hovorí autor o vtedajších zvykoch: „Jednodetstvo znamenalo aj odsúvanie narodenia dieťaťa do vyššieho veku. Keď jediné dieťa zomrelo a rodičia už pre svoj vyšší vek nemohli mať ďalšie dieťa, bola to pre rodinu nesmierna tragédia. K tým tragédiám však patrila aj smrť žien ako dôsledok zásahov prerušujúcich tehotenstvo. Na mnohých cintorínoch v Novohrade alebo Honte sú dodnes náhrobníky z 20. a 30. rokov minulého storočia, z ktorých vyplýva, že zomieralo až zarážajúce množstvo mladých žien. Sú na nich fotografie žien v krojoch Boli krásne, mnohé z nich sa však nedožili ani len svojej dvadsiatky.“

³ Ako evanjelici sami seba na juhu stredného Slovenska takmer vyhubili. Rozhovor <https://dennikn.sk/953687/ako-evanjelici-sami-seba-na-juhu-stredneho-slovenska-takmer-vyhubili/>

A tu je opäť téma, presahujúca z čias Timravy do života dnešných žien. Dnes už nikto nesmie nútiť ženu k interrupcii, pretože je to trestný čin. Napriek tomu sa mnohé ženy cítia – síce nie zvykom, ale okolnosťami – dohnané k umelému prerušeniu tehotenstva. Pretože ich otec dieťaťa opustil alebo si nemôžu z ekonomických dôvodov dovoliť viac detí. Samozrejme, dnes sa už interrupcie vykonávajú v bezpečnom prostredí. Otázka ich legálnosti však stále vyvoláva vášnivé diskusie a stále je viditeľná snaha konzervatívnych skupín v spoločnosti rozhodovať za ženy alebo aspoň obmedzovať slobodu žien v rozhodovaní.

Obraz ženy (podľa) Timravy

Timravine ženské postavy nie sú typickým obrazom „nežného pohlavia“, nie sú stelesnením nehy a krásy. Sú sebedomé, rozhodné, často skôr „chlapsky“ tvrdé ako „žensky“ nežné. Timravine hrdinky – ako aj ona sama – bojujú za svoju rovnoprávnosť a proti všadeprítomným stereotypom. Tie sú neúprosné hlavne v prípade toho, čo dnes nazývame „viacnásobná diskriminácia žien“. Příklad Anče-mrzáčky z Ľapákovcov je mementom i dnes. Ženy a deti – ale i muži – so zdravotným znevýhodnením stále čelia problémom so sociálnou inklúziou, prístupom ku kvalitnému vzdelaniu či povolaniu podľa vlastných predstáv. Hoci sa bezbariérovosť fyzickej či elektronickej infraštruktúry stále zlepšuje, bariéry sú viditeľné doslova na každom kroku.

Spisovateľská dráha žien či vzdorovitost' Timravinych postáv už dnes síce nie sú také výnimočné, ale stále sa vymykajú bežnej predstave o žene, jej povahe, poslaní a spôsobe života. Ľapákovie Anča by síce mala dnes nepomerne lepší život, stále by však čelila v porovnaní s inými ženami mnohým prekážkami. A Timrava ako „stará dievka“ by asi patrila k tým úspešným ženám, ktoré urobili skvelú kariéru, avšak za cenu osobného života.

Znovuobjavenie Timravy

Timravu si pre seba znovuobjavili slovenské feministky a literátky z Aspektu začiatkom 90. rokov pri zakladaní rovnomeného feministického kultúrneho časopisu. „Na samom počiatku vydávania Aspektu sme však intuitívne naďabli i na celkom inú, menej rozumnú a málo spoločensky prezieravú spisovateľku, Timravu, ktorá sa vystavila riziku stíhajúcemu všetky ‚nemilé‘ či ‚mrzuté‘. Rozhodne však neostala neviditeľná, nenápadná, vyhradila si svoj priestor, nedala sa vygumovať zo sveta,“ píše Aspektáčky vo Feminizmoch pre začiatočníčky⁴.

Timrava sa stala pre začínajúci slovenský po-nežno-novembrový feminizmus znovuobjavenou autoritou, doslova symbolom rebelanstva a odvahy „plávať proti prúdu“. „Z môjho povinného i nepovinného školského čítania Timravy mi ostalo v pamäti, že Timravine ženské postavy, najmä tie, ktoré sa vyznačovali jasnými autobiografickými črtami, bývajú často charakterizované – veľmi netypicky pre obraz ‚slovenskej ženy‘ – ako vzdorovité, priečne, jednoducho nemilé. Okrem toho ma literárna história a jej ľudoví aj vedeckí multiplikátori so sprisahaneckým úškrnom informovali, že autorka bola čudáčka, stará dievka, ktorú mnohí súčasníci označovali za škaredú. Bola to tradovaná poklesnutá verzia tej istej literárnej kritiky, ktorá sa kedysi nadchýnala, neženskostou Timravinho písania v zmysle jeho kvality a originality, ako aj, mužskostou jej štýlu,“ hovorí o Timrave Jana Cviková v článku Po boku národa a muža (2004)⁵.

⁴ Jana Cviková, Jana Juráňová, ed.: Feminizmy pre začiatočníčky. Aspekty zrodu rodového diskurzu na Slovensku. Str. 155. SBN 978-80-85549-85-0. ASPEKT, Bratislava 2009.

⁵ Jana Cviková v článku Po boku národa a muža (2004) on-line: http://archiv.aspekt.sk/aspekt_in.php?content=clanok&rubrika=18&IDclanok=53

Úlohu pritom zohralo aj to, ako Timravu vnímala iná ženská autorita slovenskej kultúry – prekladateľka a spisovateľka Zora Jesenská, ktorá obdivovala najmä jej „odvahu byť nevzorná. Že mala odvahu byť nevzorná, a predsa je z našich najväčších vzorov.“⁶

Namiesto záveru: Timrava v spomienkach Zory Jesenskej

„Poznala som ju osobne veľmi neskoro, až pri jej sedemdesiatke. Jej diela som, pravda, poznala, ani nepamätám odkedy. Timrava v mojom vedomí proste vždy ‚bola‘, ale akiste som ju čítala privčas, lebo dlho ‚bola‘ pre mňa len ako neodlíšená súčasť slovenskej literatúry. (...) Slovenská staršia literatúra mi vtedy neimponovala. Zdala sa mi príliš dobromyseľná, aj príliš taká dobre vychovaná, príliš solídna. Málo rebelantská. Aj málo svetová — aby som sa teda priznala ku všetkému. A naša generácia dychtila po svete a jej životný pocit najlepšie vyjadrovali Smrekove Cválajúce dni. Vráťane toho názvu. Veru — cváľať sa nám chcelo a hoci strečkovat', len preboha nie si rozvážne vykračovať. Veď sme boli mladí! Ale chodievala som do škultétyovského domu. (...) A tu som raz zistila, že ‚batkova‘ dcéra Ľudmila, moja rovesníčka, duša vtedy práve tak málo usadlá a solídna ako ja a mimo múrov svojho domu dokonca veľký figliar, vtipkár a posmeškár — zbožňuje Timravu. Raz napísala do Živeny recenziu o ktoromsi zväzku jej zobraňovaných spisov, ktorá ma zaujala. I vytiahla som si Timravu z poličky v knižnici, kde stáli jej spisy v tej istej všestranne solídnej väzbe ako knihy pani Šoltésovej a pani Vansovej — a nasledovalo pre mňa to, čo sa nazýva objavom. Bola som ohromená, strhnutá, uchvátená, očarená — všetky superlatívy to nevyjadria. Táto stará pani, o dve generácie staršia ako my, bola vnímaním sveta, zorným uhlom, výbušným cítením, utajeným rebelantstvom, náruživou dychtivosťou a ironickým odstupom taká blízka, ale taká blízka nášmu cíteniu, taká v pravom zmysle moderná! Dokonca, ak modernosť neznamena len čosi čisto zovňajšieho (ako že nie) — oveľa modernejšia než všeličo z toho šumichrastovo lesklého, čo sa vtedy v slovenskej literatúre nosilo. Vyjadrovala mňa osobne, moje pocity, názory a nálady tak ako nik iný v slovenskej literatúre. To bolo moje prvé veľké stretnutie s Timravou.“⁷

Jesenská spomína v ďalšom texte aj Živenu, stretnutia v živeniarskom spolku s dobovými spisovateľkami vrátane Timravy. Spomienky uzaviera spomienkou z roku 1958:

„Raz – bolo to u mňa – prišiel do reči vtedajší bestseller, román Kraj zeleného delfína; i slepúnej Timrave ho rodina predčítavala. Hrdinkami boli dve sestry, jedna pôvabná, nežná, veselá a pasívna, druhá nepôvabná, prudká, žiarlivá a rázna; autorka nadfžala zrejme tej krajšej. Po rozhovore o románe Timrava, už na odchode (aké typické pre ňu, že až na odchode!) odrazu sa vo dverách obrátila: ‚A mne sa lepšie páčila tá druhá, tá srditá, hlavatá!‘ a rozosmiala sa svojím figliarskym tichým smieškom. Bolo to dost' nečakané, zasmiala som sa tiež. ‚Prečo?‘, ‚Pretože sa nedala. Just! Ja rada hlavatých.‘

A odišla.“

⁶ Zora Jesenská: O Timrave; Aspekt1/1993, s. 74.

⁷ Zora Jesenská: Stretnutia s Timravou. In ASPEKTin – feministický webzin. ISSN 1 225-8982. Dostupné na <http://aspekt.sk/content/aspektin/stretnutia-s-timravou>

SLOVENSKÝ KONZERVATIVIZMUS A LITERATÚRA PÍSANÁ ŽENAMI VTEDEY A DNES

KONFERENCIA ŽIVENY
K 150. VÝROČIU NARODENIA BOŽENY SLANČÍKOVEJ TIMRAVY

ŽENY Z VRCHOV NOVOHRADU V TVORBE TIMRAVY

PhDr. Jela Borcovanová

Ako sa formovali ženy Novohradu v jeho známej, ale aj v neznámej histórii

Novohrad patril do Uhorska už od II. storočia, ale podľa archeologických nálezov bol osídlený o mnoho storočí skôr. Meno dostal podľa hradu Novohrad (slovanský názov), ktorý sa v súčasnosti, ako aj dve tretiny pôvodnej stolice, nachádza v Maďarskej republike. Juh regiónu býval zásobnicou obilia a neskôr tiež dobrého vína, sever pastierskou a roľníckou oblasťou, ktorú spomínal vo svojich prácach v roku 1642 aj polyhistor Matej Bel.

V 14. storočí na sever Novohradu utekali pred nájazdami Turkov obyvatelia Balkánu. Postupne tu okrem domácich obyvateľov aj prichádzajúci utečenci vyrubovali husté dubové a bukové lesy, aby mali kde pásť svoje stáda oviec a kôz. Valašská kolonizácia, ako ich príchod vo všeobecnosti nazývame, sem prišla o niekoľko desaťročí skôr ako do iných hornatých oblastí Slovenska, kde prišli na pozvanie domácich zemepánov a kráľa Mateja.

V Timravinej novele **Záplava** sa stretávame napríklad s učiteľom Červenayom, ktorý sa hlásil najskôr k Maďarom, ale po I. svetovej vojne a vzniku Československa k Čechom, hoci všetci o ňom vedeli, že jeho predkovia boli Chorváti, ktorí ušli pred Turkami. Pôvodne sa volal Červenčíč.

Odtiaľ sú zrejme u Timravinych hrdinov často popri pobelavých až bielych tvárach, žltých, alebo blond vlasoch, fúzoch, či modrých očiach kontrastné počerné tváre, lesklé čierne vlasy a vykrútené čierne fúzy, bohaté bokombrady, iskrivé čierne oči, plné červené pery, ale aj červené ružičky na lícach = krásna dievka a krásny mládenec.

V Novohrade sa často stretneme v 15. storočí s českými vojskami, väčšinou s bývalými husitmi, ktorí tu bojovali pod velením vojvodu Jana Jiskru z Brandýsa. Títo žoldníci boli platení cisárovnou Alžbetou, ktorá ich poverila obranou nástupníckych práv jej syna Ladislava Pohrobka, potomka kráľa Žigmunda, na kráľovský uhorský trón. Uhorská šľachta nesúhlasila a bojovala pod velením Jána Huňadyho, otca budúceho uhorského kráľa Mateja Korvína. Definitívne bola porazená Jiskrom pri Lučenci až v roku 1451. O pár rokov neskôr po smrti mladého kráľa Ladislava sa novým uhorským kráľom stal Matej Korvín.

Novohrad viac ako stopäťdesiat rokov okupovali a plienili Turci. Najskôr dobyli rovnomenný hrad Novohrad (1544), potom Filakovo (1554) a v roku 1576 aj Modrý Kameň a Divín. Tieto hrady spolu s ďalšími tvorili pre stredoslovenské banské mestá protitureckú obrannú líniu.

Ani počas tureckej expanzie Novohradská stolica celkom nezanikla, hoci na malom území doslova živorila. Situácia sa zmenila po oslobodení hradu Filakovo (1606). Turci sa však úplne stiahli a odišli z Novohradu až po porážke pri Budíne (1686).

Kresťanský Novohrad neobišla ani reformácia. Sever regiónu, väčšinou obývaný Slovákmi, sa priklonil k učeniu Dr. Martina Luthera (Evanjelická cirkev augsburského vyznania) a juh, obývaný Maďarmi, ku Kalvínovi a Zwinglimu (Reformovaná cirkev).

Kde hľadať archetyp ženy Novohradu? Timravino rodisko

V Polichne sa 2. októbra 1867 na evanjelickej fare narodili dvojčatá, chlapec Bohuslav a dievča Božena. Otec Pavel Slančík a jeho manželka Eva Mária, rodená Honétzy, farárska sirota z Kyjatíc, boli požehnaní jedenástimi deťmi, z ktorých iba šesť sa dožilo dospelého veku. Dvaja chlapci a štyri dievčatá. Aké bolo ich rodisko – Polichno?

Novohradské príslovie hovorí: ***Veru je licho, kde je Polichno.***

Polichno má malebný chotár, ale - pole lichô – neúrodné, skalnaté. Prvá písomná zmienka o ňom je z roku 1467 v kráľovskej listine Mateja Korvína. Vtedy Polichno patrilo k Divínskemu panstvu. Prekvapujúce sú preto informácie, že už v 14. storočí tu vznikla po vyklčovaní lesa nová osada. Slovenskí kolonisti prišli do vrchov Novohradu hľadať nové miesto pre svoje rozrastajúce sa rodiny. Napriek ťažkým drevorubačským prácam a náročnom zúrodňovaní takto získaného chotára, kde zem stále ostávala tvrdá a neúrodná, bez dostatku vody, ostali. Vo vrchoch sa okrem Polichna nachádzajú ešte dediny Ábelová, Budiná, Lentvora.

Tvrдый kraj vyformoval tvrdý ľud, ktorý hýril iba v pestrosti krojov, mužských aj ženských, či v krásnych svadobných spevoch.

Z Timravíných prác sa dozvedáme, že tu bývalo menej gazdov ako želiarov, bezzemkov. Žilo tu však priveľa zemských pánov, šľachticov, neskôr po komasácii statkárov. Pánov v Polichne bývalo naraz aj sedem. Gazdovia im museli odvádzať z pôdy dane - desiatky z toho, čo dopestovali a dochovali (raž, pšenica, konope, kapusta, ošípané, včelí med, neskôr pribudli zemiaky). A tiež niekoľko dní v týždni robotovať na ich zemiach, alebo zaplatiť požadované peniaze.

Spisovateľka Božena Slančíková Timrava najradšej písavala o vidieckej inteligencii, kde aj sama patrila. Mala veľa dobrých priateľiek, ktoré neboli iba z farárskych rodín. Ona aj jej sestry rady spomínali, ako nejedno leto boli na návšteve na fare u Petianovcov v Budínej. Ich dcére Olge pomáhala Božena ako jej blízka priateľka chystať výbavu, keď sa vydávala za farára Miloša Krčméryho. Časté bývali aj ich návštevy v učiteľských rodinách na okolí. Tiež udržiavali blízke kontakty v rámci stolice so zemskými pánmi, úradníkmi alebo notármi. Božena sa v týchto rodinách často stretávala s lipnutím na starých zvykoch, odmietaní zmien, alebo s opatrným prijímaním nového.

Slančíkovie dievčatá sa vďaka tolerancii otca a porozumeniu mamy naďalej vzdelávali. Každý týždeň mala druhá povinnosti v kuchyni, v záhrade a pri upratovaní v dome. Božena najradšej robila v záhrade, ale neskôr bola známou rodinnou cukrárkou. Dievčatá rady čítali v nemčine aj maďarčine rôzne časopisy, noviny, knihy, ktoré si často mohli iba požičať. V knižnici Emy Goldpergerovej, dcére bohatého notára z Ľuboreče, boli aj knihy od ruských a francúzskych autorov. Našli tu však i slovenské knihy, hlavne básne Jána Kollára, Andreja Sládkoviča. A nechýbal ani Hviezdoslav. Ich čítanie im spestrilo a obohatilo intelektuálny svet, pripravilo na život v svojich rodinách.

Šťastný život ženy sa neraz rovnal slovám spokojná vydatá žena.

Božena vystupovala v mnohých svojich poviedkach a novelách ako večne nespokojná, až rebelujúca mladá dievčina. Nepáčilo sa jej, že všetky dievčatá v jej blízkosti sa chceli iba vydať a väčšina z nich žiť podľa svojich rozmarov. Dobré sa vydať však znamenalo byť nielen krásnou, ale aj mať bohaté veno. Ako ale v početných rodinách evanjelických farárov, učiteľov, úradníkov nájsť bohaté veno?

Väčšina dievčat bola dobrými gazdinkami, kuchárkami, lebo ich k tomu viedli starostlivé mamy. O vzdelávanie sa obyčajne starali otcovia, ktorí ako napríklad farár Slančík mali výborné vzdelanie a vrodenu schopnosť učiť deti. Veď napríklad plat farára Slančíka, ktorý mal v Polichne iba okolo 500 veriacich, ledva stačil zabezpečiť návštevu škôl jeho dvoch synov. V mnohých rodinách bývalo zvykom, že dievčatá pred dokončením školskej dochádzky vyslali na jeden školský rok napríklad do gymnázia v Banskej Bystrici, aby sa zlepšili v nemčine. Ak chceli byť múdrejšie a vzdelanejšie, museli si nájsť čas na učenie sa popri svojich každodenných povinnostiach. Na fare pani farárke či rektorke v škole pomáhala obyčajne iba slúžka, maximálne dvaja - slúžka a paholok, lebo bolo potrebné postarať sa i o gazdovstvo, ktoré ich živilo.

Mladé dievčatá pred vydajom často žili v ilúziách, že ony sú tie vyvolené pre bezstarostný život v pohodlí a bohatstve. Timrava veľmi tvrdo búrala tieto falošné predstavy a vôbec svet ilúzií vidieckej inteligencie. Len ťažko prijímala aj jej odmietavý vzťah k jednoduchému ľudu. Nepatrila k tým, ktorí nad všetko stavali národ a jeho záchranu, ale nestavala sa ani odmietavo k jeho problémom.

Jej otec Pavel Slančík, mladý začínajúci farár v Polichne, napríklad ešte v roku 1863 na pamiatku založenia Matice slovenskej v Turčianskom Svätom Martine zasadil pred evanjelickým kostolom tri mladé lipky. Doteraz rozkošatené skrášľujú okolie kostola.

Keď začínajúca spisovateľka Božena Slančíková hľadala pre seba meno, aby nikto nevedel, že je to ona, ktorá hoci iba zo žartu napísala do vládnych Slovenských novín v Pešti, vybrala si pomenovanie podľa prameňa čistej pramenistej vody, studničky Timrava, ktorá dodnes ľudí občerstvuje. Sem rady chodievali aj farské dievčatá prejsť sa a natrhať si kytice poľných kvetov, keď sa v podvečer už horúce slnko schovávalo za hory.

Čo pre gazdovstvá znamenala skalnatá zem vo vrchoch?

Farárska dcéra Božena bola od detstva známa tým, že rada vybiehala na nový mostík cez potok, ktorý bol priamo pred farou. Pozerala sa naokolo, čo sa kde deje. Mala výborný

pozorovací talent a pamäť. Raz o nej kritik Pavol Bujnák napísal, že vo svojich prácach fotografuje. Spisovateľka Timrava sa búrila proti tomuto označeniu, brala ho ako zneváženie. Veď či je dobrá pamäť spolu s vykreslením charakterov fotografia?

Často sa v Timravinych poviedkach a novelách stretávame s mladými, ale i staršími ženami, ako skoro zrána prinášali v obrusoch na chrbtoch ešte zarosenú pokosenú trávu, aby bolo čo hodiť do válovo pred ranným dojením kráv. Batohy bývali také ťažké, že mnohým až oči vystupovali z jamôk, že vyzerali ako plánky na ich tvárach. Odkiaľ nosili ženy túto trávu? Išli zo skladov, ktoré oddávna v tejto pre sedliakov nehostinnej krajine pomáhali vytvárať terasovité polia, odkiaľ by ani pri prudkých dažďoch voda nezmývala obrobenú zem. Sklady delili chotár aj v rámci trojpolného systému. Trávu často ženy kolenačky museli vyžínať kosákmi. V lete však na tých skladoch, kde okolité polia boli obsiate ražou, bolo zakázané vyžínať trávu, aby ženy nenarobili viac škody ako osohu. Na dodržiavanie tohto zákazu dohliadal hájnik, ktorého si obec vyvolila. Takým neústupčivým, ale nie vždy spravodlivým, býval aj hájnik Jano Bimboje v poviedke **Katera**. Keď nevedel zvládnuť svoju vášeň ku slúžke Katere, ženám neraz iba zo zlosti zobral ako pokutu za odvrávanie obrus na trávu.

Slovo sklad nám v súčasnosti pripomína miestnosť, do ktorej všeličo potrebné, ale aj nepotrebné, odkladáme. „Sklady vo vrchoch“ však dodnes tvoria široké medze z vyzbieraných skál. Na nich stále rastú kríky, stromy a pod nimi bujnie tráva. V Polichne bolo vždy málo oráčiny, ak aj bola, tak nízkej kvality. Ženy museli neraz počas žatvy niekde vyžínať obilie i kosákmi. A toto bola ďalšia ťažká a náročná robota, podľa ktorej sa často hodnotilo, či bude nevesta dobrá, pracovitá.

V Timravinej novele **Príde čas** stará dievka Zuza netrpezlivo očakáva návrat Števa Rebrinovie z vojny, aby sa čo najskôr zaňho vydala, lebo už ju zunovalo zo všetkých strán počúvať: „Lala, stará dievka Riapelovie...“.

V súčasnosti mať 25 rokov nie je žiadna hanba! Stále mladé dievča... Ale pred sto rokmi po dedine chodiť s vrkočom a nie v čepci na hlave veru bola hanba! Takéto staré dievky mali iba dve možnosti – buď ísť slúžiť do mesta a stratiť sa posmešníkom z očí, alebo sa vydať za hocikoho, ak ju rodina jej vyvoleného nechcela. Veď ktože vtedy poznal oslavné verše básnika Andreja Sládkoviča: *A čo je mladost? Dvadsaťpäť rokov...*

Určite nie dcéra voliara, Zuza Riapelovie, ktorá bola nešťastná a plná sváru. Často vyčítala svojim rodičom, že gazdovstvo, ktoré mali, zadĺžili a premárnili, prejedli. Veď ona ako dieťa neraz zjedla viac cukru ako iné deti chleba. Veď ju držali ako princeznú, všetko jej povolili, nič nemusela robiť...

Matka rodiny často bývala aj gazdinou, ktorá mávala na starosti nielen peniaze, ale na všetko okolo dohliadala. Nielen vo svojom dvore, ale o celej dedine mala prehľad. Tak aj stará gazdiná Rebrinovie povedala svojmu synovi Števovi, keď sa vrátil z vojenčiny, že mu už vybrala budúcu ženu. Števo bol od mladi ešte pred odchodom na vojnu zaľúbený do Zuzy Riapelovie, ale nakoniec poslušchol matku. Prečo?

„Syn môj, Števko môj, tú si nevezmeš! Nie zato, že je chudobná, ani zato, že je už v rokoch, ale preto, že je nehodnica. Rod Riapelovský naveky bol lenivý. Žiaden z nich nenagazdoval nič, len

čo sa bohato ženili. Cudzie mozole troviť, to vedia, a pýchy veľa pri nich naveky. Mal gazdovstvo i Ďuro – skynožil. Čiastka zanedbaná – na nej dlhy. Žena lenivá a dievka nie lepšia od matere. Keď sa druhé potia v práci, ona v chládku vyšáva ... a preto si ty Zuzu nevezmeš!"

Mamka ešte doložila, že aj starších dvoch synov dobre oženila a nikto sa nestážuje, ani synovia a ani nevesty.

V dedine sa stále čosi dialo. Raz sa povadili susedy kvôli dcéram, ktorá je krajšia či šikovnejšia (obe mamy mali záľusk na toho istého mládenca ako budúceho zaťa). V inom dlhom dvore sa zase hnevala svokra na nevestu, hoci ju ona sama vybrala svojmu synovi. Syn ženu nechcel, lebo hoci bola bohatá a ešte k tomu sesternica (mamy boli sestry), jemu sa vôbec nepáčila. Aj svokra sa s ňou často vadila, že ešte na muža, jej syna, neprepísala zeme, kvôli ktorým ju za nevestu vzala. V novele **Mocnár** písala Timrava aj o tom, ako ženy z rodiny, bývajúce v jednom dvore, tajne nesúhlasia s Ančou – mamou a potichu radiá neveste Ili, aby nič neprepísala a vydržala, že kto vie, ako ešte bude... Ondro, ktorého volali Mocnárom, lebo bol najsilnejším chlapom v dedine, nečakane zomrel po bitke, keď bol kradnúť po jarmoku na neďalekom majeri. Mnohé ženy matku ľutovali, že ostala bez syna a asi ho dlho neprežije a pôjde za ním. Iné však škodoradostne vraveli, že ho mala lepšie skazovať, aby z neho nebol pijan, či dokonca zbojník. A Ili že sa veru dobre stalo, konečne je slobodná.

V novele **U Kanátov** sa najskôr matka obávala, či svojmu synovi Paľovi dobre vybrala ženu z lazov, keď ho žiadna z dediny ako rozsobášenca nechcela. Zuza bola staršia ako Paľo a jeho mame sa čoraz menej páčila. Zavadzalo jej aj Zuzino malé dievča, ktoré nevesta ako vdova so sebou priviedla. Nielen že sa jej nepáčila nevestina zostarnutá tvár plná vrások, ale aj jej stále parádenie sa pre muža. Paľo bol však spokojný s novou ženbou. Má rád novú ženu, aj jej dcéru Aničku. Mama ale začína žiarliť. Zdá sa jej, že ďaleko sú tie časy, keď nešťastný syn Paľo, keď ho prvá žena, krásavica, nechcela, chodil sa k nej vyžalovať. Navráva si, že teraz už iba na jej smrť čakajú... Nevesta sa pri neustálych každodenných zvadách vôbec nebúri. Bojí sa, žeby stratila mužovu lásku, keby bola k jeho matke neúctivá. Až keď po jednej zbytočnej hádke matke zlyhá srdce a nechcená nevesta ju zachráni, vzťahy sa zlepšia. Mama má rada aj malú, aj nevestu.

Na vzdialených lúkach v Ábelovej mávali gazdovia salaše. V novele **Mojžík** Timrava opisuje, čo sa stalo gazdovi, ktorý nepoznal spolu so synom mieru v pití. Keď zhorela skoro polovica dediny, gazda sa veľmi zadžil. Celé tri roky túžil, aby mal opäť salaš ako jeho starý otec. Ani jeho škaredá žena, s ktorou sa oženil iba z vypočítavosti, nič nenamietala. Ved' spolu s nevestou už tri zimy chodili bosé bez súkenných kapcov. Iba sa pýtala, odkiaľ zoženie tak veľa peňazí, aby mohol kúpiť ovce. Rozhodol sa predať voly a zvyšok si vypožičať od kňaza. Spolu so synom sa vybrali na jarmok do Detvy. Dobre predali, 880 korún dostali za voly. Mojžík so synom a kupcom išli vypiť oldomáš do krčmy. Vypili priveľa páleného a Mojžík zaspal. Vtedy mu zlodej spod kožuška ukradol peniaze. Okradnutému gazdovi najviac bolo ľúto, že už nikdy nebude mať salaš. A ťažilo ho veru aj samotné pomyslenie, ako vysvetlí stratu peňazí ženám. Odvtedy si už Mojžík rozum neprepíjal.

Aký bol, či je archetyp ženy Novohradu v tvorbe Timravy

Timrava mala bohatú korešpondenciu so spisovateľkou Elenou Maróthy Šoltésovou, ktorá bola dlhé roky nielen predsedníčkou Živeny, ale tiež aktívnou redaktorkou časopisu aj

almanachu Živeny. Šoltésová stále chcela od Timravy, aby písala a posielala na uverejnenie ďalšie práce. Možno práve vďaka jej vytrvalosti sa čo-to dozvedáme aj o súkromí Timravy. Vraj bola zalúbená do „nehodného“, ktorý si rád vypil a celé jej blízke okolie si ho nevážilo. Lásku k nehodnému vystriedal tajný obdiv, ale neskôr možno aj láska ku gazdovi - sedliakovi, ktorý niekoľko rokov strávil v Amerike. Vtedy tam začala silnieť snaha feministiek po rovnoprávnosti mužov a žien. „Džentlmen“ sa okrem angličtiny naučil aj svet žien vnímať trochu inak - po americky - ako rovnocenné partnerky, ktoré tak často chýbali vtedajším slovenským mužom. Vidieckej inteligencii aj sedliakom...

Z noviel Boženy Slančíkovej Timravy sa však už nedozvieme, ako by možno vtedy takýto ideálny svet existoval na začiatku 20. storočia v Novohrade.

V sedliackych rodinách sa rovnako ako v rodinách vidieckej inteligencie na prvé miesto kládla mamona. Bohaté gazdovstvo, či veľké veno neraz zvíťazili nad láskou, aj krásou. V dedinských dvoroch sa skoro každá žena, ak sa nevydala z lásky, veru ne jeden večer dočkala bitky od podnapitého, alebo neláskou sršiaceho muža. V súčasnej dobe neraz počujeme, že každá piata žena je nejakým spôsobom utláčaná, bitá, alebo inakšie deptaná a týraná. Existujú však centrá, ktoré im môžu a majú pomáhať. Za čias Timravy neboli...

Ak žena chcela byť samostatnou, nezávislou od rodiny, či manžela, musela sa sama učiť a vzdelávať, lebo školy pre ženy neboli. Neraz musela aspoň slovné vystúpiť na svoju obranu. Vid' život Timravy!

Ak sa nám, milé dievčatá a ženy, zdá, že máme priveľa povinností, nezabudnite, že sme chceli byť oddávnymi partnerkami a nielen slúžkami.

**A aký bol, či je archetyp *snívajúcej* ženy Novohradu v tvorbe Timravy?
Žena ľúbica a ľúbená, nielen trpená, alebo slúžica.**

KREOVANIE ŽENSKEJ ČITATELSKEJ ZÁKLADNE A AKTIVITY SPOLKU ŽIVENA

PhDr. Zuzana Slušná, PhD.

Božena Slančíková, Elena Maróthy-Šoltéssová aj Terézia Vansová predstavovali v slovenskej literatúre – slovami F. X. Šaldu, kritika, etablovaného aj v slovenskom prostredí – nový kultúrny zjav a zároveň zaujímavú kuriozitu. V literárnej kultúre sa ženy zviditeľňovali čoraz výraznejšie nielen ako čitateľsky či iniciátorky kultúrnych podujatí (čitateľské spolky, požičovne kníh a podobne), ale aj ako autorky. Podobne ako v prípade mnohých ďalších inovácií, aj etablovanie a širšie akceptovanie ženy v pozícii autorky muselo prejsť selekciou a spoločenskou evaluáciou, ktorú vykonávala legitimovaná kultúrna elita. Svet literatúry bol, či už na rovine *establishmentu* (kultúrnej infraštruktúry) alebo literárneho kánonu, zastúpený primárne mužmi, pričom mnohí z nich na literárnu tvorbu ženských autoriek nazerali z pozície *biologického esencializmu*, ako americká kritička Pat Morrisová označila celospoločensky prijímané presvedčenie, že ženy sú submisívnejšie v dôsledku plnenia ich reprodukčnej funkcie.

Čítanie: aktivita vhodná (aj) pre ženy

V dejinách kultúry existuje dostatok príkladov na obmedzovanie kultúrnych aktivít žien. Medzi najčastejšie uplatňované mocenské nástroje patrilo vylúčovanie žien z procesu vzdelávania či podhodnocovanie ženskej kreativity.

Ak hovoríme o ženskej literatúre, ženskom písaní a knihách pre ženy, hovoríme nielen o autorkách, ale aj o čitateľskej základni, o čítajúcich ženách. V súčasnosti tvoria čítajúce ženy „tú väčšiu časť populácie“, štatisticky prevyšujú počet čítajúcich mužov. Prítomnosť žien vo svete literatúry môže byť uchopená z viacerých rovín, od samotného rituálu vstupu do tohto posvätného priestranstva až po zohľadnenie základného faktu: aby sme mohli hovoriť o literatúre pre ženy, musia okrem AUTORIEK existovať aj ČITATEĽKY kníh a literárnej produkcie.

Ako sa rodila ženská čitateľská základňa, kto boli autorky a akú mali spoločenskú voľnosť v stváraní témy? Umožňovala kultúra ženám od počiatku písať o čom chceli alebo musíme uvažovať o existencii určitých vzorcov, ktoré ovplyvňovali videnie sveta na strane čitateľov a autorov?

Čítanie dnes predstavuje tak samozrejmu aktivitu, že sa nad množstvom každodenne prečítaného textu vôbec nezamýšľame. Okrem bežného čítania množstva informačných posolstiev je tu samozrejme aj ČÍTANIE ako súčasť kultúrnej gramotnosti a jedna z kľúčových štatisticky zisťovaných kultúrnych aktivít. Čítaniu pripisujeme dôležitosť, význam aj spoločenskú hodnotu. Čítanie sa podieľa na konštituovaní dôležitých až nezastupiteľných sociálnych vkladov, tvoriacich - slovami Kennetha Burkeho, „výbavu pre život“. Čitateľské správanie mapujeme, meriame a vykazujeme cez kvantifikačné parametre (percentá čitateľov, množstvo predaných kníh, počet knižníc a podobne).

Na rovine čitateľského správania patrí Slovensko medzi krajiny s malými rozdielmi medzi vidiekom a aglomeráciami mestského typu, regióny nie sú, čo sa týka dostupnosti vzdelania a vzdelanostnej

štruktúry obyvateľstva, radikálne diferencované. Čitateľské kompetencie a gramotnosť sú rozdeľné pomerne rovnomerne. Staršie generácie majú upevnené čitateľské návyky, pomerne rozvinutá a dobre fungujúca je aj sieť verejných knižníc: podľa prieskumu Eurobarometer 278 (2007) polovica opýtaných aspoň raz ročne využila služby knižnice a 80% opýtaných prečítalo ročne aspoň jednu knihu. Pre Slovensko a Českú republiku je v porovnaní s inými krajinami špecifické aj časté využívanie kníh ako daru.

Táto kultúrna a sociálna praktika nie je ani samozrejmá a je ju potrebné vnímať ako pokračovanie procesu, ktorý sa začal v minulosti, v mnohých prípadoch je dôsledkom kultúrnych a osvetových aktivít, akými boli požičiavanie si kníh, čitateľské spolky, krúžky a diskusie o čítaných knihách. V rámci procesu difúzie čitateľských kompetencií má významné postavenie pôsobenie spolok ŽIVENA svojimi aktivitami na poli kultivovania čitateľskej kultúry.

Znalosť čítania ešte v nedávnej v minulosti oddeľovala od seba rôzne skupiny ľudí: čítajúcich od nečítajúcich, vzdelaných od nevzdelaných, ale aj rôzne skupiny čítajúcich navzájom. Ako konštatujú odborníci, aj kultúrne aktivity, ich konanie/ nekonanie či preferovanie konkrétneho vzorca konania fungujú vo vnímaných ostatných ako pomerne jasne vytýčená **symbolická hranica** (Michelle Lamontová). Čítanie teda nie je len bežnou schopnosťou človeka, ale aj aktivita, na základe ktorej hodnotíme a evaluujeme spoločenskú pozíciu človeka: slúži ako „značkovač“ spoločenského statusu jednotlivca a jej ovládanie umožňuje osvojenie si oceňovaného kultúrneho a sociálneho kapitálu a jeho ďalšie hromadenie.

Od nástupu modernej spoločnosti predstavuje čítanie pozitívne hodnotenú kultúrnu aktivitu: v kultúre a spoločnosti sa vyprofilovali spôsoby, AKO čítanie praktikovať tak, aby čítajúci ostatným naznačil, že aktivita, ktorej sa venuje, má svoje opodstatnenie a vysokú spoločenskú závažnosť. Predvádzanie a praktikovanie kánonizovaných vzorcov čítania korelovalo s dosiahnutým vzdelaním a socioekonomickým statusom jednotlivca. Kým antika preferovala čítanie nahlas, v stredoveku sa v prostredí kláštorov vytvára tradícia tichého kontemplatívneho čítania (*lectio divina*) a postupne sa ako vhodný vzorec praktikovania aktivity upevňuje a rozširuje.

Vynález kníhtlače zdynamizoval difúziu čítania, ovplyvnil profilovanie kultúry čítania a spôsobil revolučnú zmenu v knižnej kultúre. Difúzia kníh, ktorá sprevádza kníhtlač ako technologickú inováciu, prebiehala rýchlo – Jiřina Šmejkalová uvádza, že za pomerne krátky čas (cca 50 rokov) Európu *zaplavilo* cca deväť miliónov zväzkov, ktoré ale boli – vzhľadom na učňovské roky kníhtlačiarkeho remesla – nedokonalé, ľahko zničiteľné a opotrebovateľné.¹ Kniha sa stala tovarom žiadaným, ale ešte stále pomerne luxusným: hoci patrí medzi jeden z prvých masovo (tovársky) produkovaných a vyrábaných kultúrnych tovarov, postupná komodizácia a masové šírenie kníh je až súčasťou modernej, osvietenej éry.

Po rozšírení technológie kníhtlače ustupuje ručné prepisovanie kníh postupne do úzadia a kniha sa mení na dostupnejší luxus. Na väzbu s minulosťou luxusnej komodity odkazuje najmä kožená väzba, na ľahkú komerčnú dostupnosť papierový „zošitový“ formát. Dnes je bežnou praxou, že okrem špecializovaných obchodov (knihupectiev) je kniha dostupná v supermarketoch. Kniha zovšednela, stala sa ľahko dostupnou a kdekoľvek konzumovateľnou komoditou. Samotné čítanie a jeho praktikovanie čítania je presuaálnym, ale aj kultúrne konštruovaným fenoménom: podlieha zmene, vzorce konania a predvádzania aktivity sú rovnako premenlivé, ako samotná kultúra.² Novovek priniesol

¹ ŠMEJKALOVÁ, J.: *Kniha: k teorii a praxi knižní kultury*. Brno: Host, 2000, str. 190-191

„čitateľskú revolúciu: voystrujú sa kontúry modernej čitateľskej kultúry (vrátane čitateľských tradícií, zvykov a rituálov), objavuje sa čitateľ moderného typu, nové vzorce praktikovania čítania. Rolf Engel-singer (*Bürger als Leser*, 1974) konštatuje, že v 18. storočí dochádza k stratifikačnému diferencovaniu vzorcov praktikovania čítania na čítanie pracovné, vzdelávacie a voľnočasové.

Difúzií kníh predchádzalo zlepšenie dostupnosti vzdelanosti, čo je predpokladom sformovania laického literárneho publika a sformovania neskoršieho *res publica litteraria*. Prvá čitateľská sieť predstavovala aj sieť komunikačnú: členovia sa vzájomne informovali o knižnej produkcii, posúvali si poznatky o publikovaných dielach, knihy si navzájom obstarávali, požíčovali a zaviedli praktiku obdarovávať sa knihou. Ďalšie rozšírenie čitateľskej základne a „domestifikáciu“ čítania umožnili osvietenenské školské reformy, kodifikácia národných spisovných jazykov. Benedict Anderson v práci *Představy společnosti. Úvahy o původu a šíření nacionalismu* (2008) považuje znalosť čítania za jeden z kľúčových predpokladov fungovania inštitúcií modernej spoločnosti. Čítanie sa stalo povinnou kompetenciou, vyžadovaný vzorec praktikovania čítania je obsahom formálnej socializácie a vzde-lávania, štruktúra vzorca podlieha spoločenskej kontrole.

Na začiatku modernej doby bolo čítanie racionálnou kontemplatívnou aktivitou, ktorá sa odohrávala v tichu a azyle privátneho priestoru. V súčasnosti sa čítanie sa zmenilo na doplnkovú aktivitu, ktorou vyplňame inak akoby prázdny čas. Čítame počas cestovania dopravnými prostriedkami a čítanie je aj dôležitou voľnočasovou aktivitou. Zmene funkcií čítania sa prispôbil aj obsah čítaného. Čoraz väčšiu časť ponuky knižného trhu okupujú produkty, ktoré už ani nepredstierajú, že majú ambíciu ponúknuť čitateľovi akúkoľvek hodnotu. Súčasný čitateľský publikum je síce v porovnaní s predchádzajúcimi generáciami oveľa vzdelanejšie, ale zároveň voči ponúkaným obsahom nevie zaujať kritický odstup a podlieha persuazívnym stratégiám marketingových špecialistov.

Európska kultúra a etablovanie „ženy čítajúcej“

Rozlišovanie ženského a mužského čítania je dôkazom že v modernej kultúre boli pomerne jasne viditeľné tzv. symbolické hranice, ktoré od seba oddeľovali dva odlišné a akoby neprekročiteľné kultúrne svety: MUŽOV A ŽENY.

Ženy sa do pozície dôležitého konzumenta tlačovín a kníh presadzovali postupne od 16. storočia. Už v 17. storočí existovala pomerne široká základňa „ženského publika“, ale k výraznejšiemu zviditeľneniu čítajúcich žien došlo až počas 18. storočia. Napriek pomalej „emancipácii“ čítania ako pre ženy akceptovateľnej voľnočasovej aktivity bola čítajúca žena javom žiadúco nežiadaným: čas, strávený nad knihou bol časom, ktorý nevenovala aktivitám, korešpondujúcim s očakávaniami okolia a s ustálenou predstavou „dobrej ženy“. Dobrá žena mala radšej vziať do ruky ihlu ako sa potešiť čítaním – ironizuje Jacqueline Pearsonová.³ Obhajcovia čítania ako spoločensky ospravedlniteľnej aktivity argumentovali, že čítanie vyžaduje „zapojenie“ rozumu a ako racionalizovaný proces odpúťovalo ženy od snenia a sexuálneho túženia. Kým muž praktikoval čítanie prevažne v prostredí pracovne, ženské čítanie sa presunulo do budoárov a postelí. Čítanie v posteli získalo v rámci novovekého súboru noriem vhodného správania kultúrneho elity (*civilité*) punc akceptovanej voľnočasovej aktivity, ktorú je možné praktikovať individualizovane, subjektívne a každodenne (R. Chartier). Jacqueline

² SLUŠNÁ, Z.: Čítanie v kontexte kultúry konzumovania: „ženské“ popkultúrne artefakty a aktivity. In BALLAY, M. et al: *Minority v subsysteme kultúry*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa, 2014, s. 367-376

³ PEARSON, J. 2000. *Woomen's Reading in Britain, 1750-1835: A Dangerous Recreation*. New York: Cambridge University Press, ISBN 10-0-521-58439-6, s. 2-6

Pearsonová upozorňuje, že koncom 18. storočia sa diskusia o čítaní ženami odohrávala ako diskusia o morálke a charaktere čítajúceho subjektu. Cnostné ženy hľadali útechu v Biblii a zbožných knihách, vo frivolných romantických príbehoch nachádzali potešenie ženy nestále a promiskuitné.⁴

Ak vizuálne reprezentácie čítajúcich mužov ukazujú čítanie ako kontemplatívnu aktivitu rozumu⁵, reprezentácie čítajúcich žien signalizujú čítanie ako neracionálny stav ženskej mysle, ako potešenie. Čítanie v budoároch symbolizovalo nielen akt čítania (ako kultúrnej aktivity), ale zastupuje jeho obsah: emocionálne, neracionalizované akty vášne, pričom komplexnú konotáciu umocňuje aj scénické aranžovanie čítajúcich žien do privátnych, „žensky frivolných“ priestorov, pričom na niektorých reprezentáciách sú viditeľné známky sexuálneho vzrušenia čítajúcich žien. Čítanie pre potešenie sa odohrávalo v privátnom prostredí – praktikovanie aktivít akými boli čítanie, snenie, plač a rozkoš si aj podľa Marcela Prousta vyžadovalo súkromie a intimitu. Privátne a intímne priestory postele dotvárajú praktikovanie čítania ako aktivity záhalčivej, prinášajúcej potešenie neracionálne, zmyselné, pričom dochádza k duplicite zmyselnosti: intímny priestor postele sa stal miestom, kde sa čítali najmä šteklivé, tabuizované, z verejného priestoru vytesnené obsahy.

Stigmatizácia „budoárového“ čítania súvisí so stereotypným vnímaním tzv. čítania pre ženy, ktoré pretrvalo do storočia dvadsiateho. Literárne pole rozdelili ostré demarkačné línie nielen na vysoké, masové a nízke, ale aj na sféru „mužského“ a „ženského“. Romány pre ženy, určené na čítanie v budoároch a situované ako súčasť brakovej literatúry, boli zbavené akejkoľvek potenciálnej hodnoty, pretože *brak je bezcenný a škodlivý vždy* (Ondrej Sirovátka). Ondrej Sirovátka ako zástupca literárnych teoretikov dokonca v samotnom literárnom braku rozlišuje „kultúrne hodnotnejší“ brak, ktorý predstavujú diela rešpektujúce vkus čitateľov-mužov (tzv. sféra činov) a nižšie situovanú oblasť sféry citu, ktorá bola vyhradená ženám.⁶ Významovú väzbu na „budoárové“ ako frivolné a zmysly vzrušujúce čítanie dopĺňa aj zaužívané pomenovanie romantických príbehov pre ženy v našom kultúrnom prostredí – červená knižnica.

Mnohé ženy-autorky boli (a sú) teda stereotypne vnímané ako predstaviteľky budoárového čítania či – aj v slovenskom literárnom prostredí existujúceho prúdu sentimentálnej prózy, od ktorého sa Timrava dištancovala. Dlhو bola jedinou ženskou autorkou, ktorej sa ušla pozícia v literárnych antológiách medzi ostatnými etablovanými autormi v antológiách slovenskej literatúry. V porovnaní so svojimi generačnými a spolkovými spolu-pútničkami bola menej často objektom kritiky zo strany mužov, pričom okrem jej tvorivého potenciálu pozitívne oceňovali najmä to, že nebola aktívne zapojená do aktivít slovenských feministiek (na rozdiel napríklad od Hany Gregorovej). Ani pozícia oceňovanej literátky nebola samozrejma napr. v antológii editovanej Jozefom Špačkom v r. 1994 s názvom *Súčasná slovenská beletria* nie je uvedená a spomenutá žiadna žena-autorka, teda ani Božena Slančíková-Timrava.

⁴ PEARSON, J. 2000. *Woomen'sReading in Britain, 1750-1835: A Dangerous Recreation*. New York: Cambridge University Press, ISBN 10-0-521-58439-6, s. 2-6

⁵ Ako formu spoločensky akceptovateľného eskapizmu „spopularizoval“ čítanie Michel Montaigne, ktorí sa čitateľom svojich *Esejí* vyznáva, ako uteká do azylu svojej pracovne, naplnenej knihami. Čítanie, tak ako ho prezentoval Montaigne aj ďalší intelektuáli jeho generácie, je racionálnou kontemplatívnou aktivitou, ktorá sa odohrávala v tichu a azyle mužského privátneho priestoru. Paralelne s tichým súkromným čítaním existuje verejné čítanie, konané pre rôzne veľké skupiny pri rôznych príležitostiach, ktoré umožňovalo kolektívne zdieľanie potešenia z textu. Variantom čítania nahlas sa stalo predčítanie: predstavovalo spoločensky akceptovanú formu praktikovania „čítania ženami“ a zároveň aj vzdelávania.

⁶ SIROVÁTKA, O.: *Ach, tá láska*. Praha Melantrich, 1984, s.14

Ženy ako iniciátorky kultúrneho života

Božena Slančíková-Timrava s nepateticou otvorenosťou opisuje prostredie slovenskej kultúrnej elity. V literárnej tvorbe, v denníkoch a listoch analyzuje ženy v slovenskom kultúrnom prostredí ako aj tému slovenský kultúrno-spoločenský kontext vidiecky aj „panský“, pričom stváranie tém literárna kritika hodnotí ako inovatívne. Životná dráha autorky ukazuje prekážky, obmedzenia ale aj stereotypy, ktorým ženy, aktívne v kultúre, často museli čeliť. Jedným z najčastejších stereotypov je zdôrazňovanie faktu, že Slančíková získala vzdelanie primárne v rodinnom prostredí, nakoľko mnohé školské inštitúcie sama neskôr kritizovala a poukazovala na ich limity.

Rozhodnutie k domácej výchove dievčat nebolo vždy motivované ekonomicky, ale niekedy poukazuje aj na odmietanie obsahu kurikula dobových škôl slovenskou kultúrnou elitou. Mnohé inštitúcie primárne poskytovali vzdelávanie v nemeckom či maďarskom jazyku, slovenský jazyk vo výchovno-vzdelávacom prostredí odmietali a jeho používanie predstaviteľia inštitúcií znevažovali. Daniel Bachát v časopise Orol v roku 1872 publikoval poviedku „Svoj k svojmu“, kde uviedol exemplárny príklad pomerov v mestskom ústave pre „nóbl dámy“. Daniela Kodajová uvádza, že medzi prestížne vzdelávacie ústavy na Slovensku patrili v druhej polovici 19. storočia ústav Márie Braunsteinovej v Nitre, ústav slečny Fábryovej v Rimavskej Sobote a súkromná škola Karola Orfanidesa v Banskej Bystrici (s rozšíreným vyučovaním hudby), na ktorej sa jeden rok vzdelávala aj Božena Slančíková –Timrava (a okrem nej aj Terézia Medvecká-Vansová či Elena Paulíny-Tóthová-Štefanovičová). Sama Slančíková v diele *Môj životopis* (1922) otvorene hovorí o existencii sociálneho nátlaku počas pobytu na Orfanidesovej škole.

V spomienkach a listoch Olgy Krčméryovej nachádzame aj opis priebehu vzdelávania v rodinnom prostredí Skančíkovcov:

*„Po raňajkách vzali Spevníky do ruky a zaspievali spoločne pobožnú pieseň. Jedno zo starších detí sa z tým hlasno pomodlilo, ostatní ticho za ním, a potom už **brali deti školské knihy a začalo sa vyučovanie riadne, ako v škole**, ktoré trvalo až do poludnia pri obdivuhodnej disciplíne, tichosti. Viac ráz som bola prítomná pri takomto vyučovaní, a vidím v duchu i dnes pred sebou tú vysokú, chudorľavú, trochu napred nahnutú postavu s vážnou, zamyslenou tvárou, ako vysvetľuje, zväčša stojac, deťom okolo veľkého stola sediacim nad knihou a kladie im otázky, na ktoré oni odpovedajú, pekne, s rozvahou. **Takto vyučoval môj krstný otec Slančík svoje deti rok po roku**, až kým nedorástli. Chlapci i prvé gymnaziálne triedy takto končili privátne, a dievčence po tejto výučbe ešte poslali rodičia na jeden školský rok do mesta. Myslím, že viac aby trochu videli svet i mimo Polichna, a do maďarčiny a nemčiny trocha zbehlosti v praxi nadobudli, lebo ako deti doma len slovensky hovorili.“*

Napriek všeobecnej mienke neboli percentuálne rozdiely medzi počtami gramotných mužov a žien radikálne odlišné. Karol Hollý v práci *Ženská emancipácia*. Diskurz slovenského národného hnutia na prelome 19. a 20. storočia uvádza, že v slovenských župách v rámci Uhorska evidovali 55,9 % negramotných žien oproti 51,7 % negramotných mužov, pričom tento nízky percentuálny rozdiel zostal zachovaný po zlepšení podmienok na vzdelávanie. Hollý zároveň konštatuje, že ženy prejavili vyššiu snahu získať vzdelanie ako muži, pričom po r. 1900 bol celoslovenský priemer gramotnosti žien vyšší ako celouhorský. Zlepšenie nemožno vnímať len ako číselný štatistický ukazovateľ, nakoľko je aj výsledkom pôsobenia aktériek verejného kultúrno-politického života.

Kreovanie ženskej čitateľskej základne na Slovensku patrí medzi najúspešnejšie projekty, ktoré boli v slovenskej kultúre realizované. Živena nikdy nepatrila medzi spolky disponujúce obrovskými finančnými čiastkami, ale tento nedostatok vyvažuje angažovanosť a aktívnosť pestrej členskej základne

dobrovoľníčok a dobrovoľníkov. Dlhodobou činnosťou ovplyvnila viaceré generácie a pomohla sformovať stabilnú vrstvu recipientov nielen literatúry, ale aj návštevníčky a návštevníkov všetkých stupňov kultúrnej infraštruktúry. Pri mapovaní aktivít spolku získame obraz o pestrości ponuky produktov a tovarov, ktoré boli aj bez znalosti marketigových odporúčaní prispôsobované podmienkam slovenského kontextu: od samotnej knižnej produkcie (tlačiarne, distribúcia, obchodovanie s knihami, vernostné programy), cez fungovanie čitateľských spolkov až po zriaďovanie knižníc. Rovnako pestrý je aj okruh autoriek, ktoré svoje aktivity aj literárne pôsobenie spojili s existenciou Živeny. Tereza Vansová dodnes oslovuje čitateľky aj napriek tomu – alebo práve preto, že jej tvorba rešpektuje kánon sentimentálnych romantických príbehov.⁷ Romantický žáner má v literárnom priestore jednu z najstabilnejších a najpočetnejších čitateľských základní. Elena Maróthy-Šoltéová a Ľudmila Podjavorinská sú často „tie ďalšie“ autorky nasledujúce PO Božene Slančíkovej-Timrave, hoci literárna pozostalosť svedčí o ich vzájomných kontaktoch a podpore. Živena, tak ako aj iné oblasti občianskej kultúry, vyžadujú celého človeka, viac ako jeho peniaze zúžitkujú potenciál cieľavedomosti, voľného času či ambície zdokonaľovať nedokonalé. Živena zastrešuje pestré aktivity občianskej spoločnosti, ktoré v slovenskom prostredí uvádzali do života ideály otvorenosti, rovnosti a tolerancie. Naznačila nové smerovanie, ktorým sa mohla slovenská spoločnosť uberať mimo zabehnutých kolají spolkov fungujúcich na báze postavenia, náboženstva či klanov. Živena nebola zameraná len na jednu oblasť (ženská emancipácia) a neponúkala „len“ kultúru, ale kultivovala slovenskú spoločnosť v oblasti životného štýlu, v celkovej snahe zlepšiť podmienky pre život v každodennom, všednom prostredí. A práve tu získavajú aktivity Eleny Maróthy-Šoltésovej či Ľudmily Podjavorinskej nový význam. Upevňovaním sociability nielen v rámci Živeny, ale aj medzi ženami-autorkami navzájom a transmišiou seba-kultivácie.

POUŽITÁ LITERATÚRA

- DE TONNAC, J.-P., ECO, U., CARRIÈRE, J. –C. Knih se jen tak nezbavíme. Praha: Argo, 2010
- DIACONOFF, S.: *Through the Reading Glass: Women, Books, and Sex in the French Enlightenment*. State University of New York, 2005
- DUDEKOVÁ, G., ed.: Na ceste k modernej žene. Bratislava: Veda, 2011
- HOLLÝ, K.: Ženská emancipácia. Diskurz slovenského národného hnutia na prelome 19. a 20. storočia. Bratislava: Historický ústav SAV, 2011
- CHARTIER, R. Culture as Appropriation: Popular Cultural Uses in Early Modern France (1984). IN KAPLAN, S., ed. 2012. *New Babylon: Understanding Popular Culture. Europe from Middle Ages to the Nineteenth Century*. Berlin: Walter de Gruyter. 2012
- CHARTIER, R.: Culture as Appropriation: Popular Cultural Uses in Early Modern France. IN KAPLAN, S., ed.: *Understanding Popular Culture. Europe from Middle Ages to the Nineteenth Century*. Berlin: Walter de Gruyter.
- KOHÚTOVÁ, M. – FRIMMOVÁ, E. a kol.: Ideové prvky národného príbehu v dlhom 19. storočí Bratislava : Historický ústav SAV, 2014
- MANGUEL, Alberto. Dějiny čtení., Brno: Host, 2007.
- SLUŠNÁ, Z.: Čítanie v kontexte kultúry konzumovania: „ženské“ popkultúrne artefakty a aktivity. In BALLAY, M. et al: *Minority v subsystéme kultúry*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa, 2014, s. 367-376
- ŠMEJKALOVÁ, J. *Kniha: k teorii a praxi knižní kultury*. Brno: Host, 2000.
- TRENTMANN, F.: Paradoxy občanské společnosti. Sociální studia. Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity v Brne, No. 1 (2005), str. 15-46

⁷ *The Romance Genre 2014*. Romance Writers of America. [22. 3. 2013.] Dostupné na < <https://www.rwa.org/p/cm/ld/fid=582>; CUDDY, G.: Romance Ebook Sales Stats From Europe: Dominance and Submission. Digital Publishing News for 21st Century. June, 9th, 2014 [22. 3. 2013.] Romantický žáner predstavuje neprehliadnuteľný segment svetového knižného trhu: romanticko-erotické príbehy tvoria najpredávanejší žáner elektronických kníh. Jedným z najväčších knižných trhov je severoamerický, ktorého jadro predstavujú ženy vo veku medzi 34 – 54 rokov, pričom viac ako 35,1 % číta romantické príbehy viac ako 20 rokov, pričom zostávajú dlhodobé verné preferované žánru.

ISBN 978-80-972560-2-9

9 788097 256029

Bratislava 2018